

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

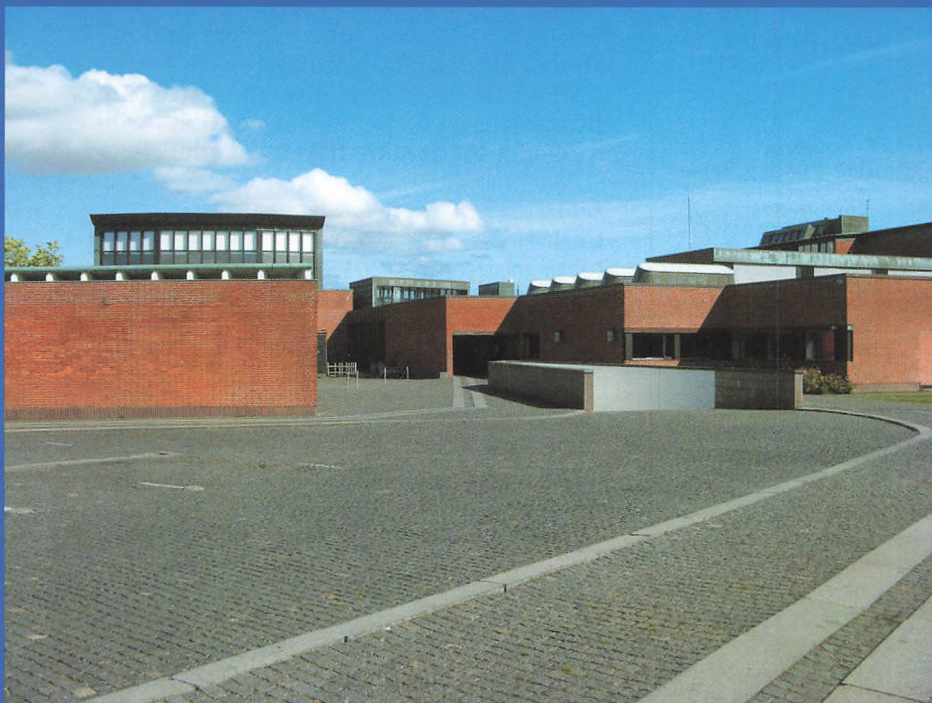
Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Sønderjysk Månedsskrift

2 • 2016

Sønderjysk Månedsskrift

Udgivet af Historisk
Samfund for Sønder-
jylland i samarbejde
med Museum
Sønderjylland
og Kulturfokus

Pris for medlemskab
295 kr. årligt inkl. moms
og forsendelse.
Enkeltnumre 35 kr.
Særnumre 45 kr.

Ekspedition
Haderslevvej 45
6200 Aabenraa
Tlf. 74 62 46 83
hssdj@hssdj.dk
www.hssdj.dk

Kontortid
Mandag-torsdag 9-14

Redaktion
Kim Furdal (ansv.)
Museum Sønderjylland
ISL-Lokalhistorie
Haderslevvej 45
6200 Aabenraa
Tlf. 74 62 58 60
kifu@museum-
sonderjylland.dk

Lennart Madsen
Museum Sønderjylland
- Arkæologi Haderslev
Elsemarie Dam-Jensen
Museum Sønderjylland
- Kulturhistorie Tønder

© Sønderjysk Månedsskrift og forfatterne

Layout
Ove Kirketerp
Tekst & Design
Haderslev

Tryk
Mohrdieck Tryk A/S
Aabenraa

I dette nummer

Arkitektur mellem Heimatschutz og modernisme i 1930'ernes Aabenraa 43
I Aabenraa kan man finde en gruppe af mørkerøde teglstenshuse med et i forhold til husets grundplan stort helvalmet saddeltag. Museumsinspektør Kim Furdal fortæller om husene og deres arkitekturhistoriske rødder.

Den danske byggesparer i Sønderjylland 52
Fra 1931 til 1935 gav Dansk Spare- og Byggeförening mulighed for småkårsfolk og andre at finansiere fod under eget bord. En god del af dem, som fik billige lån, var sønderjyder. Helge C. Jacobsen har undersøgt foreningen, som også fremmede god arkitektur.

Snæblen 58
I 2013 sluttede et større EU-projekt, der skulle sikre snæblens overlevelse i Vadehavet og de åer, som løber ud der. Biolog Jan Steinbring Jensen, Naturstyrelsen, tegner et portræt af en trængt fisk med stor tilpasningsevne og fortæller om de tiltag, som er foretaget for at sikre fiskens overlevelse.

Set og sket i Grænselandet 65
Carl Holst trak overskrifter i flere sager i løbet af efteråret 2015 inden han søgte orlov fra Folketinget i slutningen af november. H.E. Sørensen har set på denne og andre begivenheder i Grænselandet.

God vind til H.E. Sørensen 73

Bognyt 74

Det sker - i Museum Sønderjylland 76

Bagsiden om forsiden 80
Fra 1930 brød modernismen igennem i Danmark. Kim Furdal trækker trådene op i modernismens sønderjydske historie i perioden 1930-1970.

Forsidebilledet: Den stærkt Alto-inspirerede Sønderborg Handelsskole opført 1964-72.

Arkitektur mellem Heimatschutz og modernisme i 1930'ernes Aabenraa

Af Kim Furdal

Rundt om i Aabenraa kan man finde en gruppe af mørkerøde teglstenshuse med et meget stort helvalmet saddeltag i forhold til deres størrelse, som stikker ud fra de øvrige huse i byen. Museumsinspektør Kim Furdal har set nærmere på disse huse og deres arkitekturhistoriske rødder.

Huse med højt saddeltag i Aabenraa

NÅR MAN BEVÆGER sig rundt lige uden for Aabenraas bykerne, så finder man spredt i byen en gruppe af enkeltstående huse i mørkerøde teglsten, som adskiller sig fra hovedparten af sine naboer, først og fremmest med de meget iøjnefaldende helvalmede tage i forhold til bygningernes længde og bredde. Kendetegnende er også tagets udkravning hele vejen rundt om huset, der afsluttes af en underliggende gesims. På facaden ud mod gaden står vinduerne ofte i en taktfast rytme, men symmetri er bestemt ikke en dyd på disse huse. Enkelte huse er forsynet med karnapper i den ene side af huset, og på mange af husene synes vinduerne på bagsiden og gavlene mere at være bestemt af rummenes fordeling og funktion end et ideal om symmetri. Eksempler på denne gruppe af huse er Skinderbro 24 (opført 1935), Nørrevang 32 (opført 1944), Haderslevvej 43 (opført 1933), Haderslevvej 47 (opført 1933) og det tidligere tyske konsulat, Kystvej 18 (opført 1939). 'Domus Peterslund', Nørrehesselvej 1 (opført

1938), må også regnes til denne gruppe på trods af sit kvartvalmede tag.

Bygningerne er for alles vedkommende opført fra 1933 og frem til første halvdel af 1940'erne, dvs. under besættelsen. Det er altså bygninger, der er opført efter modernismens gennembrud i Danmark i 1930. Men selv om de bærer træk fra modernismen som f.eks. vandrette bånd og den tilsyneladende funktionelt bestemte placering af vinduerne, så er de tydeligvis ikke alene rundet af funktionalismen og den i Danmark populære funkis med bungalowen som sit folkelige ikon. Det store markante saddeltag signalerede hos de modernistiske arkitekter mere traditionalisme, konservatisme og småborgerlighed.

Husene har heller ikke meget til fælles med byens mange huse i Bedre Byggeskik, som ikke mindst arkitekt Jep Fink var eksponent for i mellemkrigsårene. Forholdet mellem længde, bredde og højde er slet ikke i tråd med de ideale mål for en bygning, som blev dyrket inden for Bedre Byggeskik. Og så foretrak Bedre Byggeskik ofte et kvartvalmet tag eller en hel gavl frem for et helvalmet tag, der blev ført ud over gavlene.

Set ud fra den danske arkitekturhistorie giver bygningerne ikke umiddelbart mening, men grænselandet har gennem århundreder været en smeltedigel for strømninger fra syd og nord. I dette perspektiv giver husene god mening, som udtryk for en

arkitektur i grænselandet, som i en kort periode fra ca. 1900 og frem til 1930 gik i henholdsvis en dansk og en tysk retning.

Dansk og tysk arkitektur

Tidligere overinspektør ved Sønderborg Slot, Peter Dragsbo, har ved flere lejligheder understreget, at man ikke kan skelne mellem dansk og tysk arkitektur i grænselandet, som f.eks. Claus Eskildsen gjorde i Dansk Grænselære. Sønderjylland må ses som et grænseområde præget af skiftende strømninger inden for arkitektur og byggeskik. Fra midten af 1800-tallet foregik der i såvel Danmark som i Tyskland en orientering fra europæisk til en mere national stil, men når man ser nærmere efter, så var meget af den såkaldte nationale arkitektur stadig præget af europæiske strømninger, selv om man også finder mere nationale udgaver af historicismen.

Fra sidste halvdel af 1880'erne begyndte en stigende regionalisme at gøre sig gældende i Tyskland som en reaktion mod centralisme, industrialiseringen, storbyernes vækst og den preussiske dominans efter etableringen af det tyske kejserrige i 1871. Tyskland var en ung nation med store regionale forskelle. Der var ikke blot store geografiske og naturmæssige forskelle i Kejserriget, men også betydelige historiske og kulturelle forskelle. Tyskland manglede en fælles fortælling, men fra slutningen af 1880'erne blev kærligheden til hjemstavnen og interessen for hjemstavnen omdrejningspunkt for en fortælling om det tyske fædreland med de mange hjemstavn. Dermed kunne den tyske borger på samme tid dyrke en kærlighed til hjemstavnen og den tyske nation. Faktisk smeltede hjemstavnskærligheden sammen med fædrelandskærligheden, som to sider af samme sag, en opfattelse der blev

Foto: Kim Furdal - Museum Sønderjylland.

mobiliseret af den tyske krigspropaganda under Første Verdenskrig, og som for alvor blev dyrket i mellemkrigsårene.

Anderledes forholdt det sig i Danmark, hvor man ikke har regioner som i Tyskland. Den danske nation var i slutningen af 1800-tallet blevet reduceret til en lille homogen nationalstat uden regioner og større regionale forskelle. Til gengæld kunne nationen føre sine rødder tilbage til Jellingestenen. Her blev nationalstatsprojektet bygget op omkring folket som nationalstatens kerne. Netop folket og ikke hjemstavnen blev omdrejningspunkt i det lokalhistoriske arbejde, der spirede frem fra begyndelsen af 1890'erne, og som endnu i dag beskæftiger sig med folkets historie.

Disse grundlæggende forskelle i opfattelsen af forholdet mellem nationen og lokalsamfundet kom til at præge arkitekturen i de første årtier af 1900-tallet, så den danske og den ty-

ske arkitektur begyndte at bevæge sig i hver sin retning, en udvikling som blev forstærket op gennem 1920'erne. Frem til 1930 blev dansk arkitektur hængende i Bedre Byggeskik, mens den tyske Bauhaus-bevægelse og ekspressionismen spirede frem som en reaktion og et brud efter Første Verdenskrig og det tyske nederlag.¹⁾ Først efter 1930 bevægede den danske og tyske arkitektur sig atter inden for de samme strømninger i den europæiske arkitektur.

Fra omkring 1907-08 fik Heimatschutz-arkitekturen sit gennembrud i Slesvig-Holsten, og med den søgte de tyske arkitekter efter en regional arkitektur. Organisatorisk skete dette fra 1898 i de såkaldte 'Baupflegevereins', hvor den første og mest dynamiske i Slesvig-Holsten var 'Baupflege Tondern', oprettet i 1908. Omtrent samtidig arbejdede de danske arkitekter på at skabe en dansk arkitektur, hvilket bl.a. manifesterede sig i forenin-

(t.v.) Skinderbro 24 i Aabenraa (opført 1935) med hjørnevindue, halvrund karnap og modernistisk indgang i gavlen.

Foto: Kim Furdal - Museum Sønderjylland.

Haderslevvej 54 (opført 1933), tegnet af Georg Riewe.

Bedre Byggekikhuse på Forstallé i Aabenraa.

gen Bedre Byggekik, som blev oprettet i 1915. Det interessante og tilsyneladende paradoksale er, at såvel de tyske som de danske arkitekter fandt deres inspiration i den vestslesvigske arkitektur, så tyske og danske arkitekter i løbet af kort tid byggede i gammel Møgeltønderstil.²⁾ I Danmark blev der arrangeret en opmålingsrejse til Sønderjyllands vestkyst i 1907 og i 1909, 1912 og 1913 var unge danske arkitekter på studieture i marsken. De var begejstrede for, hvad de så særligt i Møgeltønder, og i 1910 skrev Sven Risom i *Architekten* "... ned med Italien, leve Møgeltønder".³⁾

Spørgsmålet er dog i hvor høj grad, der var tale om et brud i tysk arkitektur i årene efter Første Verdenskrig. Den amerikanske arkitekturhistoriker John V. Maciuka har understreget kontinuiteten fra den tyske arkitektur i de første år af 1900-tallet til Bauhaus i mellemkrigsårene. Samtidig har han peget på, at Bauhaus-arkitekten Walter Gropius bevidst lagde afstand til 'Deutscher Werkbund' (oprettet 1904) og tiden før krigsudbruddet,

men især til arkitekten Hermann Munthesius, der varetog det tyske handelsministeriums interesser, og som i 1914 havde lagt hindringer i vejen for den unge ambitiøse Gropius.⁴⁾ Noget tilsvarende synes at være tilfældet med Heimatschutz-arkitekturen i Slesvig-Holsten. Den slesvig-holstenske arkitekturhistoriker Hans-Günther Andresen har for nyligt understreget kontinuiteten i hjemstavnsarkitekturen før og efter krigen bl.a. med overskriften "Zur Weiterentwicklung der Heimatschutz-architektur in den 20'er-Jahren".⁵⁾

Heimatschutz-arkitektur og Bedre Byggekik

Det er ikke altid let at skelne mellem Heimatschutz-arkitektur og Bedre Byggekik, men der er nogle kendetegn. Ser man på 'klumpen' dvs. bygningskroppen, så er Bedre Byggekik for fastholdere, hvad angår de ideale mål for bygningen med præcise proportioner, hvor arkitekterne inden for Heimatschutz-bevægelsen var langt friere stillet. Det betød bl.a.

nogle større og mere prægnante tage inden for Heimatschutz-arkitekturen end i Bedre Byggeskik. Heimatschutz-arkitekturen er langt hyppigere præget af referencer til barokken, som f.eks. brug af mansardtage, risalitter og pilasteropdeling af bygningsfacaden. I Hamborg taler man om 'Sonnin-Barock' opkaldt efter bygmesteren Ernst Georg Sonnin (1751-1786), hvis barokfacader var en yndet inspirationskilde til byens frodige Heimatschutz-arkitektur i 1900-tallets første årtier.⁶⁾ Inspirationen fra herregårdene ses meget ofte bl.a. i brugen af store halvvalmede tage.

Bedre Byggeskik var bestemt ikke upåvirket af barokken, men langt mere underspillet og med en større forkærlighed for klassicistiske dekorative elementer som f.eks. gesimsbånd. På gadefacaden ser man på de større og dyrere bygninger jævnligt en frontkvist over indgangen. Så finder man typisk flere regionale referencer inden for Heimatschutz-arkitekturen med brug af f.eks. flagermusekviste og gavle inspireret af den lokale bygningskultur. Men det, som

kendetegner den dygtige arkitekt fra epigonen, er netop at kunne overskride idealerne og give bygningen et særligt tvist. Det kunne mange af de sønderjyske arkitekter som f.eks. Jep Fink fra Aabenraa, Peter Gram fra Nustrup og Andreas Dall fra Jels, der helt eller delvist fik deres uddannelse i Danmark og havde en betydelig viden om de nyeste strømninger inden for dansk arkitektur. De beherskede såvel hjemstavnssstilen som Bedre Byggeskik, men foretrak efter 1920 som hovedregel Bedre Byggeskik.

Anton Huber og æ 'Teufelsvilla'

Dermed er vi tilbage til husene i Aabenraa, som tydeligvis har deres rødder i den slesvig-holstenske Heimatschutz-arkitektur. Spørgsmålet er, om der findes mere konkrete inspirationskilder til disse huse. En mulighed er et hus, som ikke længere findes, men blev revet ned i 2006 af en uforstående eftertid. Det drejer sig om arkitekt Anton Hubers ejendom Gammel Flensborgvej 3 i Aabenraa, opført 1912 for skibsreder Oscar Hansen.

Gammel Flensborgvej 3 i Aabenraa, tegnet af arkitekt Anton Huber i Flensborg. Huset var ved opførelsen ekstremt moderne med bl.a. det høje saddeltag, trapperisalitten og sine vinduer.

Det er især i detaljerne, at modernismen og ekspressionismen ses på det tidligere tyske gymnasium i Aabenraa - den nuværende politistation, som her i entréen med den frodige og kreative brug af teglstenene.

Anton Huber (1873-1939) er ikke hvem som helst. Han blev født i Stuttgart. Faren var lærer på kunsthåndværkerskolen samme sted, og den tradition fortsatte Anton Huber ved en uddannelse inden for kunsthåndværk på bl.a. kunsthåndværkerskolerne i Mainz og Stuttgart. Efter år i Berlin kom han i 1905 til Flensborg, hvor han fik ansættelse på kunsthåndværkerskolen i Flensborg, og kom i kontakt med byens kunsthåndværkermuseums berømte direktør og udgiver af Schleswig-Holsteiner Kunstkalender Ernst Sauer-mann (1880-1956). Anton Huber blev stærkt præget af jugendstilen, hvilket tydeligt ses på hans møbler, men også hans arkitektur, hvor hovedværket ubetinget er 'Villa Lens-nack' (opført 1909/10) på nordsiden af Aabenraa Fjord. I denne sammenhæng bør også fremhæves Dr. Sievers hus, Allégade 24 i Tønder, (opført 1910). I 1919 flyttede Anton Huber til en stilling som direktør for Håndværker- og kunsthåndværkerskolen i Dortmund, en stilling han besad frem til 1935.

Tiden i Flensborg blev Hubers absolut mest kreative, og 'æ Teufelsvilla', som huset mellem Gammel Flensborgvej og Sønder Strand blev kaldt, var en lille perle. Kunsthistoriker Bärbel Manitz har fremhævet arkitekt Theodor Fischers 'Villa Noack' i Ronstraße i Kiel (opført 1905/06) som det umiddelbare forbillede.⁷⁾ Men på mange måder har det træk, som peger generelt til Heimatschutz-arkitekturen. Proportionerne med en kvadratisk grundform og det store helvalmede nærmest pyramidale tegtag med en kraftig udkravning hele vejen rundt om huset peger i denne ret-

ning. Det samme er tilfældet med flagemusekvisten på tagets vestside. Den kompakte bygning stod i dybrøde teglsten og med vinduerne flankeret af skodder.

Først og fremmest båndet af vinduer, som løb lige under taget, peger på Theodor Fischers villa i Kiel. Det betyder bl.a., at stueetagen mod vest og nord i lighed med sit forbillede forekommer bemærkelsesværdig tom for vinduer. Det var en bygning, som ved opførelsen tydeligt vendte ryggen mod Gammel Flensborgvej og foldede sig ud mod fjorden. Midt på vestsiden var der placeret en karnap, mens hovedindgangen var placeret mod nord i en halvrund trapperisalit, som øverst blev afsluttet af et fladkuppet kobbertag. Bygningens hovedside mod fjorden var domineret af en karnap i to etager, som i stueetagen var forsynet med loggiabuer.

Det var en fritstående villa tæt på havstokken, som allerede ved sin opførelse i 1909 skilte sig markant ud fra de bygninger, som borgerne kendte til i byen, og som tilnavnet antyder, var det en markant bygning i byens sydligste del helt frem til nedrivningen i 2006. Den kontrast er givet blevet forstærket op gennem mellemkrigsårene, efterhånden som Jep Finks huse i Bedre Byggeskik skød op i byen, og modernismens funkishuse i 1930'erne holdt deres indtog på bl.a. Reberbanen.

Det tyske gymnasium i Aabenraa

I 1926 kom en anden markant bygning til at præge bybilledet i Aabenraa, nemlig det tyske gymnasium, Haderslevvej 52, tegnet af flensborgarkitekterne Paul Ziegler (1874-1956) og Theodor Riewe (1878-1959). Beg-

ge arkitekter havde deres rødder i Heimatschutz-arkitekturen, men bevægede sig fra slutningen af 1920'erne over mod ekspressionismen og modernismen. Det ser man på bygningen med den lange bygningskrop og det store helvalmede tag, men det er detaljer omkring hovedindgangen, termometervinduerne ind mod gården og de dekorative elementer på bygningsfacaden, som peger i retning af ekspressionismen. De to arkitekter formidlede med bygningen således overgangen mellem Heimatschutz-arkitekturen og de nye modernistiske strømninger, som for alvor slog igennem i bl.a. 'Deutsches Haus' i Flensborg, opført i årene 1927-1930.

Tidlig modernisme

De to flensborgarkitekter gik i Flensborg og Sydslesvig videre på vej mod modernismen men uden at glemme deres rødder. Men arkitektur er i høj grad også et spørgsmål om bygher-

rens præferencer. Den internationale funktionalisme slog aldrig for alvor igennem hos menigmand i Danmark. Det smagte for meget af kulturradikalisme, og det som var værre. I stedet foretrak man den mere folkelige variant bungalowen, mens arkitekter som bl.a. Kay Fisker udviklede den funktionelle tradition.

På tilsvarende vis med Heimatschutz-arkitekturen i 1930'erne. Da det tyske mindretal i 1933 opførte en rektorbolig til gymnasiet, Haderslevvej 54, tegnet af flensborgarkitekten Georg Riewe (1888-1966), holdt man sig til den velkendte Heimatschutz-stil med enkelte modernistiske elementer, hvad bl.a. angik placering og udformning af vinduer, indgang og karnap. Mindretallet fik med gymnasiet en særdeles moderne bygning, men ønskede tydeligvis ikke at følge arkitekterne med på deres rejse ind i de nyeste modernistiske strømninger. Dermed valgte det tyske mindretal også en arkitektur, som understrege-

Den tyske privatskole i Rinckenæs (opført 1932).

de mindretallets rødder i netop hjemstavnen. Det ser man på en lang række af de skoler, tegnet af tyske arkitekter, som mindretallet opførte fra slutningen af 1920'erne og op gennem 1930'erne. Tilsvarende bygninger inden for Heimatschutz-stilen finder man bl.a. på de tyske mindretalsskoler i Kværs (opført 1929), Hjortkær (opført 1929), Skovby (opført 1930), Skærbæk (opført 1931), Rinkenæs (1932), Christiansfeld (opført 1934) og Mosbøl (opført 1934).

Det er næppe nogen tilfældighed. Man valgte en stil, som understregede tilknytningen til hjemstavnen, og som blev opfattet som tysk. Det havde Claus Eskildsen også blik for i *Dansk Grænselære*, hvor han karakteriserer den tyske skole i Skærbæk med ordene: "Typisk for de mange nye, tyske Privatskolebyggerier, der virker absolut fremmed i Nordslesvig".⁶⁾ Man skal dog være yderst varsom med at sætte lighedstegn mellem bygningen og arkitekt/bygherre. Netop den tyske skole i Skærbæk (opført 1931) ligner næsten til punkt og prikke Haderslevvej 47 i Aabenraa, der blev tegnet af den danske arkitekt Jep Fink. Den danske arkitekt kunne skam tegne i Heimatschutz-stil, når bygherren ønskede det, og uden der af den grund blev sat spørgsmålstejn ved hans nationale sindelag. Smag og holdninger til arkitektur er ikke nødvendigvis og alene dikteret af nationale sindelag.

Fortiden lever ind i fremtiden. og de mange rødstensbygninger i Aabenraa med deres store saddeltage vidner om en periode i 1930'erne, hvor bygherrerne satte pris på deres referencer til hjemstavnen uden at virke direkte tilbageskuende. ■

Litteratur

- Andresen, Hans-Günther: *Im Bauton der Region. Von schleswig-holsteinischer Heimatschutzarchitektur und von Baupflege in Nordfriesland und Dithmarschen*. Bredtstedt 2015.
- Dragsbo, Peter: Ud med Italien, leve Møgeltønder. I: *Sønderjysk Månedsskrift* 2003, side 244-253.
- Dragsbo, Peter: Nieder mit Italien, hoch Mögeltønder! Nordschleswig im Brennpunkt zwischen schleswig-holsteinischer Regionalarchitektur und dänischer Nationalarchitektur 1900-1920. I: *Nordelbingen bind 78*, 2009, side 254-278.
- Dragsbo, Peter: Dansk og tysk arkitektur i Nordslesvig 1864-1930. I. Bernd Köster: *Grenzwerte 1912-2012-2112*. Flensburg 2013.
- Dragsbo, Peter: *Arkitektur til grænsen. Arkitektur og nation i europæiske grænselande 1850-1940*. Sønderborg 2014.
- Eskildsen, Claus: *Dansk grænselære*. København 1937.
- Furdal, Kim: Dansk og tysk arkitektur - arkitekterne Georg Riewe og Jep Fink. I: *Sønderjysk Månedsskrift* 2015, side 280-281.
- Lange, Ralf: *Das Hamburger Kontorhaus. Architektur, Geschichte, Denkmal*. Hamburg 2015.
- Machiuiika, John v.: *Before the Bauhaus. Architecture, Politics and the German State, 1890-1920*. Cambridge 2005.
- Manitz, Bärbel: *Der Jungendstilkünstler Anton Huber und sein Hauptwerk Haus Lensnack*. Kiel/Hamburg 2015.

Noter

- 1) Dragsbo, Peter (2013).
- 2) Dragsbo, Peter (2003), side 247.
- 3) Dragsbo, Peter (2003), side 250.
- 4) Maciuika, John V. (2005), side 269ff.
- 5) Andresen, Hans-Günther (2015), side 63.
- 6) Lange, Ralf (2015), side 85.
- 7) Manitz, Bärbel (2015), side 121.
- 8) Eskildsen, Claus (1937), side 64.

Den danske byggesparer i Sønderjylland

Af Helge C. Jacobsen

Fra 1931 til 1935 gav Dansk Spare- og Byggeforening mulighed for småkårsfolk og andre at finansiere fod under eget bord. En god del af dem, som fik billige lån, var sønderjyder. Helge C. Jacobsen har set på foreningen, som også fremmede god arkitektur.

Foreningen

I EFTERÅRET 1931 STIFTEDES spareforeningen 'Dansk Spare- og Byggeforening' med hjemsted i København. Formålet med foreningen var at skaffe medlemmerne rentefrie lån uden kaution til opførelse eller køb af hus eller grund. Man blev medlem af foreningen ved at indgå en byggesparekontrakt med foreningen.

Kontrakten skulle være på mindst 3.000 og højst 40.000 kr. Byggespareren forpligtede sig til at yde en månedlig mindsteindbetaling på 2 kr. pr. 1.000 kr. af den begærede byggesum. Indbetalingen skulle fortsætte, indtil byggelånet blev bevilget og udbetalt. Efter modtagelsen af lånet afdrog sparerer mindst 5% om året af den fulde byggesum fordelt i 12 årlige portioner. Det var muligt at indbetale større afdrag. Foreningen udbetalte ikke renter af opsparingen, men opkrævede heller ikke renter af lånet. Tildeling af lån kunne først finde sted, når der var midler til stede.

Byggespareren skulle have været medlem i mindst ét år og opnået en opsparing på mindst 15% af den begærede byggesum, før lånesummen kunne udbetales. Til administra-

tions- og driftsomkostninger blev der ved kontraktens indgåelse betalt 2% af den begærede lånesum, herefter 0,2% pr. år i opsparingstiden. Efter udbetaling af lånet skulle der til administration årligt betales 0,4% af lånet. Man kunne spare op til nybygning, tilbygning eller til omprioritering af et nyere hus. Der skulle stilles sikkerhed for lånet i huset.

Den danske byggespareforening var ikke enestående i verden. I England havde der været byggespareforeninger siden slutningen af 1700-tallet. Ideen bredte sig hurtigt til USA og siden ud over Europa, dog først og fremmest i Tyskland.

Kort efter stiftelsen i 1931 etablerede foreningen et forlag, der skulle udgive foreningens tidsskrift 'Den Danske Byggesparer'. Prøvenummeret kom i december 1931 og fik en fin modtagelse i dagspressen.

Hejmdal skrev den 4. december 1931, at tidsskriftet var smukt udstyret og illustreret med mange spændende artikler. Derudover var der flere forslag og udkast til huse. Jydske Tidende skrev samme dag: "Det nye blad har fået et smukt moderne udstyr, og indholdet vil interessere alle, der har interesse for eget hjem, og som ønsker praktiske vink om praktisk indretning af et hus, og hvad der dertil hører".

Allerede i januar 1932 kom første ordinære nummer efterfulgt af 11 numre. Efterfølgende blev der årligt udgivet 12 numre til en pris af 50 øre pr. nummer.

Når foreningen meget hurtigt fik

Foto: Hølge Jacobsen.

Arkitekt Peder Grams eget hus, Klostersvænget 1 i Haderslev.

stor udbredelse i Sønderjylland med over 250 medlemmer efter mindre end et år, kan det skyldes, at et af de første bestyrelsesmedlemmer var købmand Jens Schrøder i Aabenraa. Han blev straks en af foreningens to forretningsførere. Tidsskriftets første redaktør var Aage Mogensen også fra Aabenraa, ligesom foreningens første konsulent var Thomas Damsgaard, Haderslev.

Første lokalforening blev stiftet i Fredericia i 1931, men Haderslev og Sønderborg kom allerede med i 1932. Som repræsentant for Haderslev By og Østeramts ca. 70 medlemmer ved repræsentantskabsmøderne blev valgt bagermester Ole Jensen, Haderslev og bygmester H. Grell, Christiansfeld. Deres suppleanter

blev arbejdsmand Fr. Hoppe og malermester B. Andersen begge fra Haderslev. Sønderborgs ca. 110 medlemmer valgte forretningsfører A. Busk, lokomotivfører Spangstoft og farvemester Marius Thiessen. Suppleanter blev H. Harboe, malermester Vosgerau og kontorist C.W. Lund alle fra Sønderborg.

Medlemmerne

Gennemgående var medlemmerne håndværksmestre, lavere funktionærer og tjenestemænd samt arbejdere. En arbejders årsløn var i 1932 mellem 1.200 og 1.500 kr., en lavere funktionærs var mellem 1.500 og 2.000 kr, mens en håndværksmesters indtægt sandsynligvis var noget højere. Et lille enfamilieshus med grund

kostede ca. 10.000 kr. En kontrakt på dette beløb ville koste 200 kr. i oprettelse, en årlig opsparing på mindst 240 kr. samt et årligt administrationsgebyr på 24 kr. Disse beløb var ikke små i forhold til indtægten. For at nå 15% skulle der opspares 1.500 kr., hvilket betød, at der skulle spares i 5-6 år, hvis man indbetalte mindstebeløb. Nogle magtede at spare mere op årligt, så de hurtigere kunne få udbetalt lånet. Den efterfølgende tilbagebetaling blev 500 kr. årligt i 17 år plus et administrationsgebyr på 48 kr. årligt. Dette kunne de fleste småkårsfamilier klare.

Tidsskriftet 'Den danske byggesparer'

Hvor mange medlemmer, der abonnerede på tidsskriftet, vides ikke, men de, der gjorde, fik meget stor indsigt i udfordringerne ved at opføre hus, indrette det og vedligeholde det. Udover ganske mange artikler om byggesparetankerne, foreningens tilstand og liv, skat, forsikringer etc. rummede tidsskriftet fotos af huse, tegninger og byggebeskrivelser af andre huse, artikler om vedligeholdelsen af et hus, hjemmets indretning, havens udformning og pasning, møbeldesign og tilsvarende. Tidsskriftet var også en appetitvækker. Hvert nummer rummede fotos af flotte huse samt flere skitser eller tegninger med beskrivelser. Disse tegninger kunne købes hos arkitekten, der havde udformet dem, hvis man ikke var så frimodig blot at lade sig stærkt inspirere. Mange af numrene indholdt tegninger og beskrivelser til fri afbenyttelse. Fotos og tegninger viste alle Bedre Byggeskikhuse, bungalows og funkishuse. Man kan kon-

statere, at tidsskriftet var på forkant med udviklingen. Det beskæftigede sig med de nyeste arkitekturformer, men omtalte også helt ny byggeteknik og de seneste materialer. Over hele linjen blev der lagt vægt på kvalitet og arkitektur.

Tidsskriftets første årgange er særlig interessante for sønderjyder. Prøvenummerets omslag er prydet af et stort foto af arkitekt Peder Grams egen villa, Klostervænget 1, Haderslev. Arkitekt Niels A. Nielsen, Aabenraa, havde tegnet et forslag og lavet en byggebeskrivelse til et meget moderne funkishus. Han havde også tegnet et hus for to familier i Bedre Byggeskik. Arkitekt H. Andersen, Hoptrup, havde et forslag til et sommerhus.

Peder Gram leverede også det ene omslagsfoto til nummer et årgang 1932. Motivet er dels overlæge Peter Meyers hus på Aastrupvej 25 dels kaptajn Martin Gadebergs hus, Ribe Landevej 24 i Haderslev, begge tegnet af Peder Gram. I samme nummer har H. Andersen fra Hoptrup tegnet et funkishus, og arkitekt Chr. Brix fra Sønderborg fortæller om det store funkishus, han opførte i 1931 på Birkeallé i Sønderborg. I nummer to er det atter Peder Gram, der leverer omslagsfotoet, nemlig Ribe Landevej 33, ejet af pensioneret overlærer H.P. Brodersen, Haderslev. I nummer tre gives Peder Grams tegninger af huset, og det beskrives udførligt. Chr. Brix, Niels A. Nielsen, H. Andersen leverede i samme nummer forslag og eksempler. Eksemplerne var A. Andersens hus, Hoptrup Hovedgade 92, og malermester Johansens hus, Djernæsvej 6 i Hoptrup.

De omtalte sønderjyske arkitekter fortsatte med at levere bidrag i de føl-

gende numre også i årgang 1933. I maj nummeret 1932 fortæller arkitekt A.H. Bøtker, Sønderborg, om det store funkishus, han året før havde tegnet til G. Karstens i Augustenborg. Og i julinummet har arkitekt Jac. Poulsen, Sønderborg, tegnet forslag til et stort funkishus. Arkitekt L.P. Aakjær fra Rødding leverede omslagsfotoet til augustnummeret, og inde i bladet er der tegninger og beskrivelser af huset beliggende på Ribe Landevej i Haderslev. Der kom dog i de efterfølgende numre flere og flere ikkesønderjyske bidrag, men de sønderjyske fortsatte omend i et mere begrænset omfang. Denne udvikling kan skyldes, at Aage Mogensen fra Aabenraa i juni 1932 ophørte med at være tidsskriftets redaktør. Han blev afløst af en københavner, M. Heinisch.

I første årgang var der kun beskrivelse af ét færdigopført byggesparehus, landets første, derudover var der alene forslag. Det første byggesparehus blev opført af bogholder Selberg i Haderslev på Aarøsundvej i efteråret 1932. Det var tegnet af Peder Gram, der lavede en omhyggelig beskrivelse med tegning og fotos i oktobernummeret 1932. Efterfølgende var der løbende omtale og beskrivelse af flere opførte byggesparehuse.

Tildelingerne

Selberg var med i første tildeling af byggesparelån. Den fandt sted i september 1932. Det er bemærkelsesværdigt, at det udelukkende var sønderjyder, der var med i første omgang.

Kunstmaleren Sandkamm Møllers funkishus i Augustenborg, som det blev præsenteret i 'Den Danske Byggesparer'.

Udover Selberg var det pantefoged H. Schmidt, Aabenraa, farvehandler I. Bjørnshauge, Haderslev, polstrer P. Geertsen, Haderslev, arbejder W. Rudolph, Sønderborg samt toldpakhusarbejder P. Rasmussen, Haderslev.

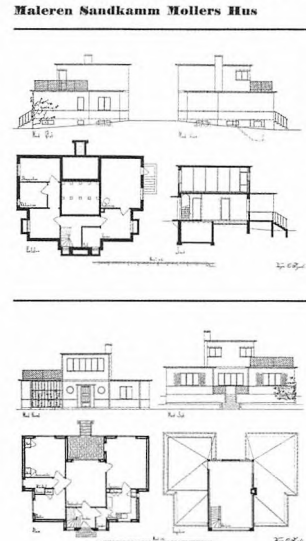
Anden uddeling fandt sted i december 1932. Der blev uddelt lån på i alt 550.000 kr. fordelt på 49 låntagere, heraf 15 fra Sønderjylland. Det var malermester T. Andersen, bagermester O. Jensen, opsynsmand H. Kløbbe alle Haderslev, forretningsfører A. Busk, ingeniør A.M. Egholm, arbejder M. Thiessen alle Sønderborg, fru E. Callesen, fabrikant G. Junker, købmand J. Junker, cementstøber P. Petersen alle Sommersted, bygmester A. Larsen, Toftlund, lærerinde A. Sandkamm-Møller, Augustenborg, tømmerhandler Chr. Ravn, Rødding og købmand P. Sønnichsen, St. Nustrup.

Tredje uddeling i marts 1933 omfattede 44 lån. Fra Sønderjylland var

60

Den Danske Byggesparer

Maleren Sandkamm Møllers Hus

Huset blev opført efteråret 1932 på Aarøsundvej i Haderslev. Huset er tegnet af Peder Gram og opført af bogholder Selberg. Huset er et funkishus med to etager og en balkon. Huset er tegnet i et moderne, funktionelt stil. Huset er tegnet af Peder Gram, der lavede en omhyggelig beskrivelse med tegning og fotos i oktobernummeret 1932. Efterfølgende var der løbende omtale og beskrivelse af flere opførte byggesparehuse.

Alle tagte er betongulv, indvendigt er gulvet med 20 cm kerel, og foroven lægges med Gipsmørtel af Værel med klatet Pap. Huset er forsynet med Gasvarme og vand. Vaed i Køkken og i Værelle. I Badstuebrødet benyttes Sanitærsolde. Huset er bygget med træ og Gipsmørtel, møbelen er smykket af Gipsmørtel. Huset er tegnet af Peder Gram og opført af bogholder Selberg. Huset er et funkishus med to etager og en balkon. Huset er tegnet i et moderne, funktionelt stil. Huset er tegnet af Peder Gram, der lavede en omhyggelig beskrivelse med tegning og fotos i oktobernummeret 1932. Efterfølgende var der løbende omtale og beskrivelse af flere opførte byggesparehuse.

der 12 låntagere nemlig købmand A. Andersen, repræsentant K. Burkandt, skibsmægler C. Hansen, bogholder Th. H. Schmidt alle fra Haderslev, forretningsfører A. Busk (tillægslån), portør A. Kludt begge Sønderborg, arbejder H.L. Callesen, herr R.H. Damm, arbejder J. H.P. Dethlefsen alle Toftlund, gartner F. Jacobsen, Hoptrup, landpostbud J. Kock, Tinglev, stationsmester L. Lorenzen, Brøns.

Fjerde uddeling fandt sted i juli 1933. Der blev uddelt 50 lån, men kun fire gik til Sønderjylland. De fire låntagere var togfører Ernst Hansen og bogholder Wilhelm Nielsen fra Haderslev, brevbærer H.P. Hyldelund, Kjestrup ved Hoptrup og fru Jørgenmine Just, Sommersted.

Femte uddeling fandt sted i oktober

1933. Der blev uddelt 56 lån, heraf 5 gik til Sønderjylland. Brødremenigheden i Christiansfeld var den ene modtager, desuden var det syerske Petrea Floeschner, Haderslev, amtsbud L.N. Knudsen, Aabenraa, bygmester M. Madsen, Mølby og dyrlæge Aage Suurballe, Broager. I 1934 var der kun lagerforvalter Th.A. Lorenzen og forretningsfører A. Busk, Sønderborg (tillægslån), amtslandmåler M. Chr. Jensen, opkræver Chr. Hansen, kulhandler Chr. Kastbjerg, handelsmedhjælper H.C. Spile, alle fra Haderslev, elektriker Niels Just, Skodborg, tømmerhandler M. Overbech, Jels, centralbestyrer H.C.P. Cornett, Fjelstrup og tømmerhandler Lassen Schmidt, Toftlund. I 1935 var der endnu færre låntagere fra Sønderjyl-

Repræsentant K. Burkandts hus Aastrupvej 117 i Haderslev, tegnet af arkitekt Jens Lorenzen.

land, nemlig købmand Hans. J. Bjørnshauge, maler Marius Hansen, væver Herman Larsen alle Haderslev, smedemester Peter A. Straarup, Taarning, købmand M. Gundesen, Rødding, bogholder Chr. Karchies og lønbogholder Karl Wolff, Sønderborg, bagermester Jørgen Freund, Toftlund, postbud Hans P. Feddersen, Tønder, ledvogterafløser J.J. Nissen, Vojens.

I 1935 måtte spareforeningen ændre forretningsmetoder og op-hørte som egentlig byggesparerforening på grund af ny lovgivning. Samtidig ophørte tidsskriftet med at udkomme.

Husene

Det er ikke muligt at finde frem til alle de huse i Sønderjylland, der blev bevilget lån til, men ganske mange er omtalt og afbildet i tidsskriftet. Bogholder Selbergs hus i Haderslev er nævnt. De første fire byggesparehuse fra 1932 og 1933 i Sommersted er afbildet med fotos og tegninger. Det var Katrine Poulsens hus, enkefru Callesens hus, Storegade 108, Peter Petersens hus, Engvej 2 og Gotfred Junkers hus, Storegade 125. Det er fine Bedre Byggeskikhuse med Søren Hansen og Martin J. Madsen som arkitekter. Selvom tidsskriftet indirekte argumenterede kraftigt for funkishusenes mange kvaliteter, blev de fleste byggesparehuse opført i Bedre Byggeskik. Det gjaldt dog ikke for Sandkamm Møllers hus i Augustenborg ved fjorden. Det var et fornemt funkishus tegnet af arkitekten Vagn O. Kyed fra Odense. Folk i Augustenborg har undret sig noget over dette særprægede hus, men ejeren var kunstmaler med en lærerinde til

hustru. I Sønderborg holdt man sig til Bedre Byggeskik. På Sdr. Landevej ligger tre huse ved siden af hinanden, numrene 13, 15 og 17 og overfor nummer 20, alle byggesparehuse. Vi ved ikke, hvem der var arkitekt for W. Rudolph, der opførte nummer 13, og M.J. Thiessen, der opførte nummer 15, men A. Busk i nummer 17 havde hyret S.H. Bøtker til at tegne sin store villa, og ingeniør Egholm i nummer 20 fik arkitekten Chr. Brix til at tegne sit hus. Brix var stærkt inspireret af funkis, så den store villa med præg fra Bedre Byggeskik har hjørnevinduer, og i hallen med trappen til første sal er der to høje vinduer. Agnes Burkannds hus, Aastrupvej 117 (tegnet af Jens Lorenzen, Sdr. Vilstrup), Ernst Hansens (Elmevej 6), Chr. Hansens hus, Aastrupvej 88 (arkitekt Peder Gram) og Andr. Andersens hus, Aarøundvej 59 i Haderslev (Peder Gram) er alle opført i Bedre Byggeskik.

Tidsskriftets sidste afbildede byggesparehus fra Sønderjylland er stiftsamtsssekretær Boy A. Boysens hus, Marie Margrethevej 2 i Haderslev fra 1933. Det blev opført i funkis med Kai Holtner som arkitekt.

Hvis de byggesparere, der er nævnt her i artiklen, har abonneret på tidsskriftet, må man sige, at tidsskriftets påvirkning har virket. De huse, forfatteren har kunnet finde frem til, er stort set alle opført i en smuk udformning og i høj kvalitet, og der har været anvendt anerkendte arkitekter/bygmestre. Hvis ikke husene er ombyggede med forkert tag og forkerte vinduer, hvad nogen især i de mindre byer er, er de stadig attraktive og sunde boliger af høj kvalitet. ■

Snæblen

Af Jan Steinbring Jensen

I 2013 sluttede et større EU-projekt, der skulle sikre snæblens overlevelse i Vadehavet og de åer, som løber ud her. Biolog Jan Steinbring Jensen, Naturstyrelsen, tegner et portræt af en trængt fisk med stor tilpasningsevne og fortæller om de af tiltag, som er foretaget for at sikre fiskens overlevelse.

SNÆBLEN FINDES KUN i de større vandløb med tilløb til Vadehavet. Hvor den før også forekom i Tyskland og Holland, er dens globale udbredelse i dag begrænset til den danske del af Vadehavet.

Tidligere redningsforsøg med massive støtteudsætninger af opdrættet yngel i begyndelsen af 1990'erne har kun haft en kortvarig effekt, og gydebestanden af voksne fisk er i dag nede på 5.000-7.000 eksemplarer.

Snæblen er rødlistet og optaget på EU's liste over særligt truede arter. Den er totalfredet, og der er forbud mod at fange og hjemtage den.

De færreste mennesker har set en snæbel, fordi den fører en ret diskret tilværelse i vadehavsområdet. De voksne snæbler holder til ude i Vadehavet langt den største del af året. I slutningen af november trækker de ind i vadehavsvandløbene for at gyde i begyndelsen af december. Efter gydningen er overstået trækker de fleste voksne snæbler ud i Vadehavet igen, og en ny cyklus kan begynde.

Den gydemodne snæbel vejer op til 2 1/2 kg og bliver ca. 60 cm lang. Hver hunsnæbel gyder ca. 60.000 æg. Individuelle mærkninger af snæblerne har vist, at de bliver op til 12-15 år

gamle og gyder adskillige gange i deres voksne liv. Så det bliver til mange æg i løbet af et snæbelliv.

De befrugtede, klæbrige æg fasthæfter sig til grus, sten og vintergrønne vandplanter som vandranunkel og klækker til larver i januar-februar. Derefter driver de passivt med vandstrømmen ned til vådområder med stillestående vand som f.eks. Magisterkogen og Hestholm Kog / Nørresø ved Tønder. Her ernærer de sig på mindre krebsdyr, vandlopper og dafnier. I maj/juni har de opnået en længde på 5-7 cm, og da vandrer de ud i Vadehavet.

De unge snæbler klarer således overgangen fra det rene ferskvand til Vadehavet med 33% saltholdighed på nogle få måneder. En fysiologisk krævende omstilling uden sidestykke. Snæblen har inden for fiskeverdenen en helt enestående karakteregenskab, som hænger nøje sammen med dens ynglebiologi. Dens fætter og kusine, laksen og havørreden, bruger mindst to år til at omstille sit fysiologiske apparat til at klare denne overgang.

Først to år efter de er vandret ud i Vadehavet, vender hannerne tilbage til vandløbene for at yngle første gang, og for hunnerne sker det efter tre år i Vadehavet.

En truet fiskeart og en plan

Snæblen var tidligere en ganske almindelig fisk i Vadehavet og var i perioder grundlag for et betydeligt fiskeri. Men især de store inddigninger i begyndelsen af forrige århundrede med havdigerne ved Ballum, Rejsby

Foto: Naturstyrelsen.

Snæblen med dens karakteristiske 'opstoppersnude'.

og Ribe samt etablering af ådigerne ved Vidåen i 1930'erne og de efterfølgende dræninger fjernede en stor del af snæbelynglens opvækstområder. Samtidig blev vandløbene reguleret og rettet ud. Vandløbsvedligeholdelsen blev intensiveret og mere hårdhændet. Spærringer ved dambrug, møller og vandkraftværker spærrede for snæblens vandring til gydeområderne. Forurening og okkerproblemer forringede vandløbenes tilstand yderligere. Snæblens levestedsmuligheder i ferskvand blev stærkt forringede.

Det førte til, at bestandene gik stærkt tilbage, og snæblen kom faretruende tæt på udryddelse.

I slutningen af 1980'erne iværksatte man et udsætningsprogram, hvor mere end 1 mil. stk. snæbelyngel i perioden 1987-1992 blev sat ud i de sydvestjyske vandløb. Ynglen var blevet opdrættet på grundlag af moderfisk fra Vidåen, hvor den sidste robuste

bestand holdt til. Den primære årsag til, at snæblen kunne og fortsat holder stand i Vidåen er, at Magisterkøgen og Rudbøl Sø som opvækstområder har været tilstrækkelig store til at understøtte en levedygtig population.

Udsætningerne førte i årene efter 1992 kortvarigt til store bestandsstigninger, men allerede i 2000 var bestandene nede på kritisk niveau igen.

I 2003 udsendte Miljøministeriet og de daværende Ribe og Sønderjyllands amter i fællesskab en "National Forvaltningsplan for Snæbel". Planen giver en grundig indføring i snæblens biologi, og den indeholder en analyse af årsagerne til snæblens tilbagegang samt forslag til en fremtidig indsats for snæblen. Som de største problemer for snæblen angiver planen:

1. Manglende adgang til de bedste gydepladser.
2. Forringet overlevelse for yngel på grund af manglende opvækstområder.

En stor redningsindsats

På baggrund af anbefalingerne i forvaltningsplanen enedes de to amter og Miljøministeriet om at udarbejde et redningsprojekt for snæblen og søge støtte hertil fra EU. I januar 2005 blev der søgt om støtte til et 105 mil. kr. stort projekt i Varde Å, Sneum Å, Ribe Å og Vidåen, der i hovedsagen omfattede fjernelse af 13 menneskeskabte spærringer ved dambrug og vandkraftanlæg, gensnoning og restaurering af ca. 22 km vandløb, heraf 20 km i Varde Ås hovedløb og etablering af adgang til ca. 480 ha opvækstområde.

I efteråret 2005 modtog Naturstyrelsen fra EU's LIFE fond tilsagn om 60 mio. kr. i støtte til projektet.

Projektet blev afsluttet i vinteren 2012-13 med de sidste anlægsarbejder i Ribe Å og Sneum Å.

I 2007 lancerede den daværende regering Den Særlige Vand- og Naturindsats, hvor oplandet til Vadehavet var et af indsatsområderne. Under denne ordning blev der bl.a. i Varde

Å, Sneum Å, Kongeåen og Ribe Å fjernet adskillige spærringer, som var ikke-passable for snæblen. Et af de mere prominente er fjernelsen af spærringen ved Gram Slot i 2014 med etableringen af et helt nyt 1,8 km langt omløb i Gram Å. Flere af disse projekter var næppe blevet gennemført, hvis ikke snæbelprojektet havde brudt passageproblemerne i de nedre dele af vandløbene.

Samlet set betød projektet et betydeligt løft af naturbetingelserne for snæblen og den øvrige flora og fauna, som er tilknyttet den sydvestjyske vandløbs natur.

Er de mange penge brugt fornuftigt?

Projekterne i Vidåen og Varde Å blev afsluttet i henholdsvis 2009 og 2010. Overvågning af udviklingen i snæblens forekomst ved elektrofiskeri viste, at snæblen næsten øjeblikkeligt havde udnyttet de nye muligheder.

I december 2009 registrerede man snæbler i Vidå-systemet mere end 10

'Snæbelstryget' ved Bachmanns Mølle i Tønder en vinterdag med lav vandføring.

km opstrøms Bachmanns Mølle, og samtidig viste der sig ikke ophobninger af snæbler nedstrøms den tidligere opstemning. Løsningen ved Bachmanns Mølle udgør således ikke en hindring for snæblens vandring. Tilsvarende var tilfældet ved Rens Dambrug, hvor opstemningen blev erstattet af et stenstryg. Her blev der på samme tidspunkt registreret et større antal snæbler ved St. Jyndeved, som ligger opstrøms den tidligere opstemning ved Rens Dambrug.

I foråret 2011 udførtes med succes i Nørresø et overvågningsfiskeri med net efter yngel fra snæblen, som indikerer, at formålet med etablering af søen med funktion som opvækstområde er blevet opnået.

Tilsvarende resultater har man fået i Varde Å på de restaurerede strækninger. I vinteren 2011 under elektro-fiskeri efter laks blev der konstateret adskillige snæbler i den nu frigjorte Varde Å helt op til stemmeværket i Ansager By, hvorfra de ikke kan trække videre op.

Projekter i Sneum Å og Ribe Å blev først færdiggjort i foråret 2013. I Ribe Å blev der i december 2013 konstateret snæbler i Fladså, som ligger opstrøms Ribe. Projektet ved Stampe-møllen har således været en succes. Der er endnu ikke pålidelige overvågningsresultater fra vandløbsstrækninger ovenfor de øvrige opstemninger i Ribe Å, og ej heller fra Sneum Å, men der er grund til at forvente, at snæblen også indtager disse strækninger.

Desuden har man konstateret, at åernes bestande af oprindelig laks og havørred i høj grad har haft gavn af restaureringsprojekterne. Lystfiskeriet i de sydvestjyske vandløb kulminerede i 2015 med fangster af laks og

havørred, som lå langt over, hvad man tidligere har set.

Alt i alt har snæbelprojektet leveret følgende resultater:

- Genskabt snæblens adgang til mere end 120 km nye egnede gydeområder ved fjernelse af 13 menneskeskabte opstemninger for snæblen i Varde Å, Sneum Å, Ribe Å og Vidå.
- Udstrækningen, kvaliteten og adgangen til opvækstområder for snæbelynglen er blevet betydeligt forøget i tre vandløbssystemer med nye eller adgang til yderligere 480 ha opvækstområde.
- Forøgelse af areal og udstrækning af egnede gydeområder i de fire vandløb ved at restaurere ca. 21 km stærkt reguleret vandløb til 28 km naturligt vandløb med god økologisk kvalitet.
- Permanent ophør med tab af snæbellarver og anden fiskeyngel fra 75 km vandløbsstrækning ved otte dambrug.
- Driftsophør på fire dambrug har reduceret den årlige udledning af kvælstof og fosfor til Vadehavet med hhv. 30 tons og 3 tons og sparer hvert år vandløbene for belastning med iltforbrugende organisk stof svarende til 73 tons ilt.
- Der er udarbejdet en videnskabelig rapport omkring genetisk overvågning af snæbelbestandene med DNA markører med det formål at kunne beregne den effektive populationsstørrelse, at identificere mulige populationsforskelle og forebygge indavl og tab af genetisk variation.
- Permanent ophør med bifangst af voksne, gydemodne snæbler

og fangst på den oprindelige laksebestand gennem opkøb af en særlig fiskeret i Ribe Å.

- Sat fokus på vore vandløb og deres betydning for den danske natur.

Har snæbelprojektet givet de forventede resultater?

Overordnet har snæbelprojektet fuldt ud leveret de resultater, som lå til grund for ansøgningen, og i 2014 blev projektet hædret af EU med kåringen som et af de "Best of" LIFE projekter, der blev afsluttet under ordningen i 2013.

I forbindelse med snæbelprojektet blev der ikke sat måltal for, hvordan bestandenes størrelse skulle udvikle sig i de enkelte vandløb. Som beskyttet art på EU's habitatdirektiv opererer man med begrebet 'Gunstig bevaringsstatus' som målsætning. Oversat betyder det, at bestandene af snæbel i Danmark skal findes i levedygtige, selvreproducerende bestande, der trækker op for at gyde, i hvert af vandløbssystemerne Vidå, Brede Å, Ribe Å og Varde Å. Desuden skal den samlede bestand være stigende. Bestandene skal være produceret i vandløbene på ægstadiet og må ikke bero på udsatte fisk.

Desuden skal der i vandløbssystemerne være stigende længde vandløbsstrækninger/areal med egnede gyde- og opvækstområder for snæbel. Det er en forudsætning for bevaring/forøgelse af artens udbredelse og bestandsstørrelser.

Bestanden skal på den enkelte lokalitet være stabil eller stigende. På de nuværende kendte levesteder (vandløbssystemer) for snæbel skal der opretholdes/skabes gode gyde- og op-

vækstmuligheder. Det indebærer bl.a., at strækningerne med egnede gyde- og opvækstområder for snæbel er stabile eller stigende, og at der i vandløbene ikke er spærringer, som enten forhindrer snæbel i at nå frem til egnede gydepladser eller forhindrer/besværliggør ynglen i at nå ud til havet. Desuden skal vandkvaliteten opfylde kravene om egnethed som gyde- og opvækstområde for laksefisk.

Det er i forhold til disse kriterier, at indsatsen skal vurderes, og her er vi med snæbelprojektet og den øvrige indsats kommet et godt stykke ad vejen. Snæblen har nu fri adgang til mere end 80% af det udpegede habitatområde i Sydvestjylland. Der er fortsat en alvorlig spærring tilbage i Kongeåen ved dambruget i Jedsted, som er en afgørende forhindring for, at den kan udnytte det udpegede habitatområde i Kongeåen og yderligere et par spærringer i Bramming-Holsted Å. Ellers er der fri passage.

Nye opvækstområder i Vidå med etableringen af Hestholm Kog/Nørresø og adgangen til Ribe Å øst for Ribe vil også understøtte bestandsudviklingen her, men ellers må det vurderes, at manglen på egnede opvækstområder for snæblen i de nedre dele af Varde Å, Sneum Å, Kongeåen og Brede Å er begrænsende for en udvikling af en stor bestand af snæbler her.

Bestandsmålet anses generelt for opnået, såfremt der årligt indtrækker mindst 1.000 voksne fisk fra Vadehavet til det enkelte vandløb for at gyde, som vel og mærke er opvokset fra ægstadiet i vandløbet og ikke et resultat af udsætninger. For tiden er denne målsætning kun opfyldt i Vidåen.

Fremtiden for snæblen

Snæblen har taget godt imod de nye muligheder for at trække op til tidligere afspærrede vandløbsstrækninger, ynglen har fundet sig til rette i de nye vådområder, så dens levestedsmuligheder i vandløbene er blevet betydeligt forbedrede. På grund af snæblens ynglebiologi og generationstid kan det dog ikke forventes, at de nye muligheder øjeblikkeligt slår igennem på bestandsstørrelserne. Der skal man se forbedringerne i mindst et 8- til 10-årigt perspektiv.

Det kan imidlertid også konstateres, at bortset fra Vidåen, hvor bestanden har været stor og relativt stabil med mellem 3.000 og 4.000 gydefisk, er bestandene i de øvrige vandløb stadigvæk små og sårbare. Selvom de naturmæssige forhold er bragt i or-

den, og betingelserne for at opnå "Gunstig bevaringsstatus" må anses for at være til stede, kan der være tvivl om, hvorvidt de små bestande selv over et længere tidsperspektiv ved egen hjælp vil være i stand til at opfylde bestandskriteriet på 1.000 gydefisk.

I forbindelse med snæbelprojektet blev det overvejet, om støtteudsætninger af opdrættet yngel skulle være en del af projektet, for på den måde at kickstarte bestandene i de vandløb, hvor man på forhånd vidste, at bestanden var lav. Beslutningen blev imidlertid, at snæblen i første omgang skulle klare sig selv, fordi alt andet lige er en bestand baseret på naturlig reproduktion den mest robuste, da fiskene lige fra befrugtningøjeblikket har været udsat for den na-

Gydeområde for snæblen som det skal se ud. Fladså ved Harreby Bro.

Opvækstområde for snæblen. Ribe Østerå opstrøms Ribe.

turlige selektion og fremadrettet bedst tilpasset de naturgivne betingelser. Det sker ikke i et opdrætscenters beskyttede miljø, og man risikerer derfor, at individer med egenskaber, der ellers ville være sorteret fra i naturen, når yngledygtig alder. Ikke desto mindre er støtteudsætninger et redskab, som kan tages i anvendelse, når særlige forhold taler herfor.

Det overvejes derfor at foretage støtteudsætninger i Varde Å og Sneum Å, hvor der de seneste år er registreret ganske få snæbler. For Varde Ås vedkommende er der nu gået så mange år, siden projektet her blev afsluttet, at en bestandsforøgelse burde kunne spores. Men det er endnu ikke tilfældet. Så her er der formentlig behov for at foretage en bestandsop-hjælpning gennem udsætninger.

Danmark har fortsat et stort ansvar for at bevare snæblen. Indsatsen fortsætter med vandløbsrestaure-

ringsindsatsen i henhold til vandplanerne. Kigger vi tilbage til 2004 og sammenligner med nu, er udgangspunktet blevet betydeligt forbedret. Den er fortsat sårbar og truet, men det må forventes, at med de mange forbedringer i vandløbene over de sidste 10-12 år er truslen fra et dårligt vandløbsmiljø mod snæblens eksistens betydeligt reduceret, og denne tendens vil fortsætte. Det vil i den sidste ende også medføre, at bestandene i de forskellige vandløb vil stabilisere sig, og vi på lidt længere sigt får flere snæbler. Det var sådan set også det, der var meningen med indsatsen.

Naturstyrelsen har produceret en 25 min. lang video om snæblen og snæbelprojektet. Den kan ses her: https://www.youtube.com/watch?v=UqL_zb666Tg ■

Set og sket i Grænselandet

Grænselandskronik

Af H.E. Sørensen

Carl Holst har været 'hot stof' i efteråret, indtil han søgte orlov i slutningen af november. H.E. Sørensen kommenterer sagen og andre begivenheder i Grænselandet.

Grænselandskronikken er udtryk for forfatterens holdning og udtrykker ikke nødvendigvis Historisk Samfunds holdninger.

Carl Holst

For at få samling på anklagerne mod tidligere regionsrådsformand Carl Holst hyrede Regionens advokatfirmaet Kromann-Reumert, som barslede med en rapport, der bl.a. 'afslørede', at Holst havde fået sprogundervisning og været på et kursus i avanceret ledelse, ligesom han angiveligt skulle have holdt et enormt antal aviser. Desuden havde en række ikke navngivne ansatte fortalt, at de ikke turde sige Holst imod af frygt for at blive fyret (JV, 5/11). Man skulle finde noget, og så fandt man 'noget'. Desuden havde han benyttet en regionsansat som hjælper i sin valgkamp, hvilket naturligvis ikke var i orden. Det havde dog været kendt længe.

Holsts advokat Karoly Németh påpegede, at rent bortset fra, at det er fuldstændig uacceptabelt i en sådan sag at anvende anonyme vidner, så var der flere faktuelle fejl i Kromann-Reumerts liste, bl.a. var antallet af aviser vildt overdrevet (JV, 20/11). Desuden var aviserne vel ikke kun til Holsts egen personlige fornøjelse, men blev holdt, for at regionens ledelse kunne holde sig bredt oriente-

ret. Endelig er der vel ikke noget særlig dubiøst i et lederkursus eller i at lære sprog, når man skal snakke med udlændinge.

Anklagerne tog så hårdt på Holst, at han ikke alene gik af som minister 29. september, men også et par måneder senere søgte orlov fra Folketinget (JV, 26/11). Dagen før havde Regionsrådet besluttet at melde ham og to tidligere direktører til politiet. Det synes dog, som om Holst var ved at rejse sig, da han nytårsaften modtog Ekstrablade-dets kvajepriis 'Årets nytårstorsk' med disse ironiske bemærkninger: "Jeg takker mange gange for den store ære. Jeg er glad for og stolt over, at jeg på denne måde slutter mig til en liste, der rummer så mange store Venstrekoryfæer. Jeg har fået æren, og den er vel fortjent, men jeg satser nu ikke på at få den igen" (JV, 1/1-16).

I december sendte Kromann-Reumert regningen for den første måneds arbejde. 610.000 kr. for at finde noget, som regionens top ganske givet vidste i forvejen. Da regningen kun var for den første måneds 'arbejde', kan man grue for, hvad hele denne forestilling kommer til at koste (JV, 21/12). Vi (Regionens borgere) slipper næppe under en million! Derved slutter den sig - om end i den beskedne ende - til så mange andre 'undersøgelser', der koster det hvide ud af øjnene, og som ingen får nogen glæde af, bortset fra advokaterne.

Regionsrådsformand Stephanie Lose skrev i sin nytårsudtalelse, at "det handler om at komme videre ud ad

de gode spor, der er lagt i Region Syddanmark siden starten i 2007, og om at bygge på det solide fundament, regionen hviler på. (...) Især nu er det på sin plads at huske, at vi står på et stærkt fundament i Region Syddanmark. Vi har i alle årene haft styr på økonomien med en økonomisk planlægning, som til stadighed rækker længere end et år ad gangen" (FL.A., 28/12; JV, 31/12).

Dette fundament er vel ikke skabt inden for de sidste seks måneder?

Sandkassekrig

Det sydslesvigske samråd, der består af repræsentanter for de forskellige foreninger og organisationer i det danske mindretal, blev på et møde først i december enige om udkastet til en fremtidig samarbejdsaftale, der efter planen skulle vedtages i marts - efter at være godkendt i de enkelte styrelser. Kort efter mødet udsendte Skoleforeningen en pressemeddelelse, der udtrykte glæde over denne enighed. Det vakte ikke begejstring hos alle parter. Bl.a. udtalte Peter Lynggaard Jacobsen fra Den danske Kirke,

at en sådan fremgangsmåde var meget uheldig. Skoleforeningens pressemeddelelse skulle trækkes tilbage og erstattes af en fælles udtalelse, sagde Jacobsen, og SSFs formand, Jon Hardon Hansen, påpegede, at Skoleforeningen ikke havde fået mandat til at udsende sin egen pressemeddelelse. Den skulle have været fælles, og kunne man ikke blive enige herom, "må vi have et nyt formandsmøde og sætte hele udkastet på standby", sagde han. Det fik Skoleforeningens formand Udo Jessen på banen. Hardon Hansen havde selv udtalt sig til Flensborg Avis, sagde han og tilføjede: "Jeg vil ikke klandres for at have udsendt en pressemeddelelse, der udstråler glæde over udkastet". Striden stod bl.a. om, hvorvidt der skulle stå "formanden udfører repræsentative opgaver for mindretallet" eller "visse repræsentative opgaver". SSWs landssekretær Martin Lorenzen syntes, "det er mærkeligt, at vi bruger så megen tid på en pressemeddelelse frem for at fokusere på det positive i udkastet".

Flensborg Avis' chefredaktør Jørgen Møllekær kaldte hele debatten for "et nyt kapitel i den sydslesvigske sandkassekrig" og fandt forløbet 'uværdigt' (FL.A., 8/12). Det er svært ikke at give ham ret.

Natur

Med stor modstand fra bl.a. Naturfredningsforeningen har miljøminister Eva Kjer Hansen givet dispensation til, at der må gennemføres 25 byggepro-

Stefanie Lose har som ny regionsrådsformand med Carl Holst-sagen fået en vanskelig start.

Der er betydelig modstand mod at give dispensation fra strandbeskyttelseslinjen, som har været gældende siden 1937. Her er det stranden ved Taksensand.

Foto: Museum Sønderjylland, ISL-Lokalhistorie.

jekter inden for den ellers gældende 300 meters beskyttelseszone ved de danske kyster. Det drejer sig bl.a. om et kæmpeprojekt på Nordals nær Danfoss Universe med 400 ferielejligheder, en marina og diverse forlystelser for i alt 1,3 mia. kr. Man forventer, at det vil tiltrække omkring en halv million turister om året (Fl.A., 2/11; JV, 8/12). Danmark har 7.000 km kystlinje, og naturligvis skal naturen beskyttes, men mennesker skal også have mulighed for at leve.

Enorme regnmængder fik sidst i december de sønderjyske vandløb til at gå over deres bredder og forårsage betydelige oversvømmelser, bl.a. i Felsted, Aabenraa og Tønder, hvor danske og tyske redningsfolk arbejdede i flere dage på at pumpe kældre tomme og holde vandet tilbage (JV, 29/12). Det vakte dog en del undren, at Aabenraa Kommune fastholdt, at man vil bygge multiarena og sygeplejeskole på Ringriderpladsen, som netop havde stået under vand ved oversvømmelsen (JV, 29/12).

Asylsøgende

Det store antal flygtninge og andre asylansøgere fra Mellemøsten og Afrika, der sidst på året kom til Tyskland, Danmark og Sverige, skabte store problemer. Bl.a. måtte kommunerne med kort varsel skaffe indkvarteringsmuligheder for adskillige tusinde mennesker. Tønder Kommune oprettede Asyl Syd, der driver asylcentre i Toftlund, Løgumkloster, Nørre Løgum og på Rømø samt flere steder i andre kommuner. "Det koster ikke Tønder Kommune en krone at drive Asyl Syd. Tværtimod", sagde fagchef Lars Møldrup. Udgifterne til indkvartering, undervisning, børnepasning og lomme penge refunderes af staten efter bestemte takster, som hos andre operatører havde givet overskud, fortalte Møldrup (JV, 16/11). Man kunne efter hans mening ligefrem tjene på det. Denne glæde over den økonomiske fordel for kommunerne blev dog punkteret af folketingsmedlem Peter Kofod Poulsen (DF) fra Haderslev, der påpegede, at pengene kom ét sted fra,

og at de kun kunne bruges én gang: "De milliarder, migrationen i disse år koster, er penge, der ikke kan bruges på kommunal velfærd, på sundhed og sygehuse eller andre gode ting. Det er penge, der skal betales af hårde, brutale besparelser på velfærd" (JV, 18/10). Statens penge kommer også fra skatteborgerne. Selvfølgelig skal vi behandle flygtningene ordentligt, men det er at kaste blå i øjnene på folk at fortælle, at det er en god forretning.

Da Sverige bebudede at ville skærpe kontrollen med indvandringen umiddelbart efter nytår, måtte Danmark også forberede sig på en strengere kontrol ved grænsen til Tyskland. Det kunne medføre forsinkelser og andre gener for de rejsende. Det fik tyske politikere til at gå ud af deres gode skind. Landdagsmand Rasmus Andresen fra De Grønne sagde, at "det, man kalder god tone i Danmark, kalder vi andre racisme", og hans socialdemokratiske kollega Birthe Pauls kaldte den danske holdning 'menneskeforagtende' og erklærede, at hun "simpelthen ville afvise" den danske regerings 'forehavende'. Det fik Siegfried Matlok til at skrive en leder i Der Nordschleswiger under overskriften 'Mellem naboer': "Det er, undskyld, lodret idioti (schlichtweg Unsinn), for naturligvis vil også den nuværende danske regering hjælpe. (...) Har parlamentarikerne i Kiel ikke mere tiltro til det danske demokrati, der dog er nogle år ældre end det tyske? (...) Man skal ikke sabotere det grænseoverskridende samarbejde eller sætte tvivl om det med den slags trusler". Han sluttede med at erindre Kiel-parlamentarikerne om, at Danmark ikke var alene om

(eventuelt) at indføre kontrol. Det havde Tyskland allerede gjort ved den østrigske grænse (No., 12/12).

Også det danske mindretalsparti SSW tilsluttede sig den hårde kritik af de danske planer (JV, 20/11; Fl.A., 10/12), hvilket fik Martin Henriksen, Dansk Folkepartis medlem af Sydslesvigudvalget, til at beskyldte mindretallet for illoyalitet over for Danmark. Det afviste SSWs formand, Flemming Meyer, på det kraftigste. "Der kan ikke være tvivl om min og SSWs kærlighed og loyalitet til Danmark", sagde han. Men "loyalitet betyder altså ikke, at vi bare ukritisk følger skiftende danske regerings politik" (Fl.A., 24/12).

Kultur

Museum Sønderjyllands planer om at indrette et Første Verdenskrigs Museum i den gamle hangar ved den tyske Zeppelinerbase nord for Tønder må opgives, da der ikke er penge til at finansiere de ca. 28 mio. kr., som projektet vil koste, heraf alene 15 mio. til restaurering af hangaren, oplyste direktør Orla Madsen (JV, 13/12). Samtidig meddelte museet, at der mangler omkring 4-5 mio. kr. for at få budgettet til at hænge sammen til næste år. Det kan betyde indskrænkninger og måske lukninger af afdelinger, sagde formanden for museet, Jens Møller, hvis der ikke skaffes yderligere midler. De fire sønderjyske kommuner ønsker en ekstern undersøgelse af museets økonomi, inden de evt. vil øge deres bevillinger (JV, 20/12).

Arkæolog Frauke Witte fra Museum Sønderjylland - Arkæologi Haderslev modtog Charles Christensens legat på Nationalmuseet for sit arbejde med udgravningen af Danevirke, der

Entreprenørfirmaet Enggaard skal stå for opførelsen af et 72 meter højt hotel med 19 etager på havnen i Sønderborg.

skete i et samarbejde mellem Museum Sønderjylland og Landesmuseum i Slesvig (JV, 15/11; No., 30/12).

På Bruun Rasmussens Auktioner erhvervede Sønderborg Slot et maleri af Frederikke Westphal fra omkring 1860: 'Bondekone, der drikker kaffe', og Brundlund Slot købte to portrætter malet af C.A. Jensen - Oehlen-schläger og arkæologen P.O. Brøndsted - fra omkring 1830. Begge kunstnere har sønderjyske relationer (No., 18/12).

På Tørning Mølle skal indrettes et museum for stedets 800-årige historie. "Centralt i planen står en renovering af møllebygningen. Facaden skal åbnes med store glaspartier, så gæsterne, der kommer nordfra, ikke er i tvivl om, at den massive bygning er det centrale samlingspunkt", sagde stedets daglige leder Bjarne Beck (JV, 17/10). Det skal nok øge bygningens historiske værdi!

Kruså Vandmølles bygninger fra midten af 1700-tallet er stærkt forfaldne. En restaurering vil koste om-

kring 20 mio. kr., hvilket ingen synes at være indstillet på at betale. Formanden for Kulturmiljørådet i Sønderjylland, Kim Furdal, finder bygningen særdeles bevaringsværdig. Der bør søges fondsmidler, og huset kan måske indrettes til hotel og restauration, foreslog han (No., 25/11; JV 1/12).

Syddansk Universitet lukker Grænseregionsforskningsinstituttet i Sønderborg og fyrrer de fem forskere, der var tilknyttet. Det sker af sparehensyn (Fl.A., 1/10; JV, 4/10).

Slesvigske Musikkorps (SMUK) fra Haderslev har været på turné i USA og spillet i bl.a. Washington og Chicago (JV, 19/10).

Døde

20. oktober. Tidligere kommunearkitekt og indehaver af talrige tillidshverv inden for det tyske mindretal, Peter Jürgensen, Haderslev, 87 år (No.).

9. december. Overlæge ved Sønderborg Sygehus 1978-95 og formand for

Der planlægges flere steder i Sønderjylland vindmølleparker. Her er det vindmøller ved Tønder.

Amtslægerådet i Sønderjyllands Amt, Helge Genster, 83 år (JP).

23. december. Den kendte sydslesviger, skoleleder ved Digeskolen i Follervig 1959-99, medlem af kommunerådet 1970-2004 og stedfortrædende borgmester 1978-2004, Horst Hoop, 80 år (Fl.A.).

30. december. Rektor ved Tønder Seminarium 1984-91, cand.theol. Jakob Rod, Horsens, 94 år.

Erhvervslivet

Danfoss opkøber det hollandske softwareelskab Avitronic Engineering B.V. for et ikke oplyst beløb. Opkøbet skal støtte Danfoss' position inden for bl.a. køleteknik i supermarkeder (JV, 22/10). - Ecco afviser at betale en ekstraregning fra Skat på 175 mio. kr. vedrørende en af koncernens virksomheder i Indonesien, idet den beskattes efter lokale regler (JV, 3/11). - Transport- og logistikvirksomheden H.P. Therkelsen, Padborg, havde fra 2013/14 til 2014/15 en stigning i omsætning fra 343 mio. kr. til 350 mio. kr. Samtidig steg overskuddet fra 10,6 til 12,7 mio. kr. (JV, 1/12). - På havnefronten i Sønderborg skal der bygges et 72 meter højt hotel på 19 etager.

Entreprenørfirmaet Enggaard står for opførelsen, og driften skal varetages af den tyske hotelkæde RIMC. Åbningen er planlagt til 2018 (JV, 3/11). - Naturmælk i Broderup opkøber en naboejendom for at skaffe plads til udvidelser. Virksomheden fremstiller smør og bl.a. 'høost', der laves af mælk fra køer, der fodres med hø (JV, 23/12).

Ledigheden er i perioden fra september 2014 til september 2015 faldet i Sønderjylland med mellem 21,8% i Tønder og 6,3% i Sønderborg kommuner. Ledigheden ligger nu på 3,1% i Tønder, 3,7 i Haderslev, 4,1 i Sønderborg og 4,3 i Aabenraa Kommune. Landsgennemsnittet er 4,2% (JV, 24/11). - Samtidig vakte regeringens planer om udflytning af statslige arbejdspladser glæde i de sønderjyske kommuner: 392 til Sønderborg, ca. 100 til Haderslev og ca. 20 til Tønder. Borgmesteren i Aabenraa, Thomas Andresen, lykønskede sin kolleger, da hans kommune allerede havde fået sygehuset og sygeplejeskolen (JV, 2/10).

Der planlægges vindmølleparker langs grænsen øst for Sæd med seks møller og nordøst for Rejsby. Den sid-

ste bliver landets største med ikke mindre end 54 møller på 150 meters højde. Prisen pr. mølle er 25-30 mio. kr. Planerne vakte udbredt modstand i lokalområderne, ikke mindst ved Rejsby, da et betydeligt areal mellem Rejsby og Roager i påkommende tilfælde skal inddrages, hvilket betyder, at markerne godt må dyrkes, men der må ikke bo mennesker. Det betyder bl.a., at landsbyen Haved reelt sløjfes (JV, 7/10, 17/10, 20/10, 26/10).

DAGBOG

4. oktober: Ved Vidåslusen åbnes et nyt besøgscenter, som informerer om Vadehavets natur (JV).

7. oktober: Agerskov Kro tildeles Oplevelsesprisen 2015 (JV).

16. oktober: Sydslesvigs danske Ungdomsforeninger og Deutscher Jugendverband für Nordschleswig holder for første gang et fælles grænse-landseminar - på den tyske efterskole i Tinglev (Fl.A.).

17. oktober: Nordschleswigsche Musikvereinigung fylder 100 år (No.).

21. oktober: Et F-16 fly fra Skrydstrup styrter i Vesterhavet. Piloten redder sig ved katapultudspring (JV).

1. november: Tønder Kulturuge åbner (JV).

2. november: Den 11-årige Laurits Juhl-Boisen fra danseskolen AB Dance bliver nr. 1 i electric boogie og nr. 4 i hip hop solo for børn ved verdensmesterskaberne i Rimini i Italien (Fl.A.).

5. november: Tidl. chefredaktør Siegfried Matlok får overrakt Ebbe Munck Prisen på Christiansborg af dronning Margrethe (JV, No., Fl.A.).

10. november: Nordeuropas største transportcenter indvies i Padborg af transportminister Hans Chr. Schmidt

(Fl.A.).

12. november: Mindst 50 broer på de slesvig-holstenske motorveje og hovedveje trænger til at blive fornyet eller grundigt repareret (No.). - Afslutningen af Første Verdenskrig 11. november 1918 mindes flere steder (No.).

13. november: Den tyske Forbundsrag bevilger 600.000 euro (4,5 mio. kr.) til Mindretallenes Hus i Flensborg (Fl.A.).

20. november: 'æ Rummelpot' udkommer. Æresrummelpotten tildeles Sanne og Svend Brodersen, Gram Slot. Den overrækkes 3. december (Fl.A., JV, No.).

23. november: Bund deutscher Nordschleswiger har 70-års jubilæum (JV).

25. november: Egersundbroen reparerer, hvilket betyder kortvarige spærringer af trafikken (Fl.A.).

28. november: H.E. Sørensens sønderjyske litteraturhistorie 'Alle de skjalde - litteraturen i Sønderjylland og Sønderjylland i litteraturen' udkommer (Fl.A. JV, No.).

1. december: En folkeafstemning i Hamborg afviser, at byen skal være vært for de olympiske sommerlege i 2024. Befolkningen mener åbenbart, at de 60 mia. kr., et sådant arrangement ville koste, kunne bruges mere fornuftigt. Flensborg Avis' reaktion er en leder med overskriften "Øv, øv og atter øv" (Fl.A.).

2. december: Den krakkede Rinkenæs Ungdomsskoles bygninger skal indrettes til hotel og vandrerhjem, der skal samarbejde med Benniksgaard Hotel og Rinkenæshus (JV).

4. december: Folkeafstemningen om afskaffelse af EU-retsforbeholdene viste 55,3% nej i Sydjyllands Storkreds mod 53% på landsplan (JV).

5. december: Efter dommen over direktøren for den krakkede Tønder Bank, Mogens Mortensen, stævner tidligere aktionærer konkursboet med et krav på 180 mio. kr. (JV).

7. december: A.P. Møller Fonden giver 14,5 mio. kr. til et multikulturhus på Sønderborg Havn, tegnet af Frank Gehry (Fl.A.).

17. december: Landsforeningen for Bygnings- og Landskabskultur giver Haderslevs bymidte højeste karakter, mens de tre andre sønderjyske byer får næsthøjeste (JV).

22. december: A.P. Møller Fonden giver 3 mio. kr. årligt i tre år til Dansk Sundhedstjeneste i Sydslesvigs rekreationsophold i Danmark for sydslesvigske børn (Fl.A.).

26. december: Indonesiens højesteret forhøjer den fængselsdom, Anker Hansen fra Bedsted har fået for indsmugling af narkotika, fra 13 til 18 år. Justitsministeriet vil forsøge at få afsøgningen overført til Danmark (JV).

Farvel og tak

Da redaktionen har besluttet, at en anden fremover skal skrive Grænse-landskronikkerne, bliver dette - nr. 55 - den sidste fra min side efter næsten fjorten år.

Et kik i den allerførste af kronikkerne (vedrørende 2. kvartal 2002) viser, at selv om meget har ændret sig, er der også noget, der stadig er ved det gamle. I det danske mindretal var der også den gang kompetencestridigheder mellem de enkelte organisationer, ikke mindst SSF og SSW. Der var planer om en cykelfærge mellem Brunsnæs på Broagerland og Holnæs syd for Flensborg Fjord, en idé, som stadig diskuteres. Der var debat om Designseminariet i Højer, der blev nedlagt, men nu genopstår som efterskole. Landsdelens museer - her Aabenraa Museum - havde svært ved at få pengene til at slå til og måtte have ekstra tilskud. Der fremsattes forslag om et andet dansk gymnasium i Sydslesvig. Det resulterede nogle år senere i A.P. Møller Skolen i Sles-

Foto: Privat.

Fhv. chefredaktør Siegfried Matlok på Der Nordschleswiger fik den 5. november overrakt Ebbe Munck Prisen på Christiansborg af dronning Margrethe.

Foto: Flemming Sørensen - Museum Sønderjylland

Den meget bevaringsværdige Kruså Vandmølle, opført 1768, er stærkt forfalden og trænger til en restaurering.

vig, som i dag er mindretallets største. Der var debat om skolerne, bl.a. forslag om en lukning af Ravsted Skole eller evt. en 'sammenlægning' af sognets danske og tyske skoler. Og endelig var Carl Holst også den gang et varmt emne. I forbindelse med debatten om sygehusstrukturen kunne "mange indlæg uden overdrivelse betegnes som personlig hetz mod Carl Holst", står der.

Men nu tager en anden over. Jeg har været glad for opgaven og siger Sønderjysk Månedsskrift tak, fordi den blev mig betroet, og ønsker min efterfølger god arbejdslyst. ■

Forkortelser

Fl.A.: Flensborg Avis

JP: Jyllands-Posten

JV: JydskeVestkysten

No.: Der Nordschleswiger

Ny grænselandskronikredaktør

Grænselandskronikken i dette nummer om årets sidste tre måneder af 2015 er H.E. Sørensens sidste. Efter 13 år og 55 kronikker, hvor han har vendt og kommenteret grænselandets begivenheder stopper han. Redaktionen vil gerne takke H.E. for hans flid og ikke mindst hans store og varme engagement, som de mange kronikker er udtryk for.

Fra nummer fire i år vil fhv. seminarielektor Jørn Buch være manden bag kronikken, der ser på grænselandet i bakspejlet.

Redaktionen

Gendarmstien

Jesper Asmussen: *'Gendarmstien fra Padborg til Kettingsskov'*. Lindhardt og Ringhof, København 2014. 146 sider, ill. Pris: 250 kr.

Der er uden tvivl mange, som før eller efter en tur på Gendarmstien sidder med et ønske om at vide mere end den information, som de mange gode pjecer om stien rummer.

Stien, opkaldt efter grænsegendarmene som bevogtede grænsen fra 1920 til 1958, er i sig selv et stykke kulturhistorie, men stien bevæger sig igennem et rigt kulturlandskab og smukt stykke natur. Begge dele er der skrevet meget om, men ikke med afsæt i en vandring gennem landskabet.

I den rigt illustrerede bog følger vi med Jesper Asmussen som guide stien fra Padborg i vest til Kettingsskov i øst, opdelt i fem strækninger/kapitler. Under vejs fortæller forfatteren i en række små afsnit om steder, begivenheder, emner og personer i den sønderjyske historie med et dansk blik. Bogen afsluttes med landkort med ruten indtegnet, litteraturliste, udvalgte fotos fra turen og en stedfortegnelse. Som bonus får læseren til venstre for titelbladet en liste over kongerækken fra Ivar Vidfadem frem til i dag.

Forfatteren er allerede trukket i støvlerne fra første side, som starter med en fortælling om Padborg og slutter på sidste side med et afsnit om de afholdte gendarmere i deres "flotte, lyseblå uniformer". Bogens disposition er oplagt, som en guide for vandrere på turen, men uden et indledende afsnit om den generelle historiske og kulturhistoriske ramme, er bogen desværre blevet en rodet affære, hvor de enkelte fortællinger ikke nødvendigvis har noget med det pågældende afsnit at gøre. I afsnittet 'Fra Sandbjerg Palæ til Høruphav' kan man f.eks. læse om dansk folkesprog og sprogforhold i Slesvig. I afsnittet 'Fra Hørup Klint til Kettingsskov' kan man læse et stykke om de kongerigske enklaver i et helt andet hjørne af Sønderjylland. Forfatteren har villet for meget inden for en genre, der som udgangspunkt har vanderens blik.

Hans J. Wegner

Anne Blond (red.): *'Hans J. Wegner. Et nordisk designikon fra Tønder'*. Museum Sønderjylland - Kunstmuseet i Tønder 2014. 364 sider, ill. Pris: 299 kr.

'Hans J. Wegner: Et nordisk designikon fra Tønder' er små to år efter udgivelsen et eftertragtet værk, der pryder boghylden hos en stigende skare af designinteresserede læsere. Bogen belyser Wegners liv og virke fra flere vinkler og tegner på denne måde et alsidigt portræt af en vidtfavnende formgiver.

Bogens første del tager os ad den biografiske vej til det Tønder, hvor det hele startede. Sådanne beskrivelser kan være farlige, da der kan være en tendens til at fortabe sig i uvæsentlige detaljer. I dette tilfælde kredser Elsemarie Dam-Jensen om det miljø og de omgivelser, der var med til at vække drengens evne til at se og styrke hans lyst til at give form til naturens materialer.

Det interessante ved beskrivelsen af Wegners barne- og ungdomsår er selvfølgelig først og fremmest påvisningen af det store talent, der allerede tidligt kom til udtryk. Lige så tankevækkende er beskrivelsen af det håndværkermiljø, som dannede et naturligt afsæt for det formgivningsmæssige talent og hele guldaldergenerationen indenfor nyere dansk møbelkunst.

Anne Blonds tilrettelæggelse af bogen er fint grebet an. Ved at lade forskellige bi-dragydere skrive om Wegner, brydes den stive monografiform, der ofte kan gøre værker af denne type tunge at komme igennem. Man kan diskutere, om den detaljerede beskrivelse af vandtårnets renovering og åbningsprogram burde have haft et mindre omfang. Hvorom alt er, giver den en godt billede af de mange ildsjæle, der har været med til at formidle Wegners liv og virke. Bogen udmærker sig ved en veldokumenteret gennemgang af de mest succesfulde og vellykkede stole fra mesterens hånd. De flotte fotos er kombineret med møbelarkitektens skitser og giver et spændende indblik i det greb og den omhu, der kendetegnede en af vores største formgivere.

En arkitekt kan være nok så dygtig, hvis der ikke er nogen til at sætte stenene til

huset. Bogen kommer med rette omkring de forskellige snedkermestre og møbelproducenters afgørende betydning for et godt resultat. Det var netop den store seriøsitet og et tæt samarbejde med seriøse møbelsælgere, der skabte en af efterkrigstidens største eksportsucceser og satte nordisk design på landkortet.

Wegners enorme produktion faciliterede et omfattende netværk af personer, der var beskæftiget med produktion og afsætning. Det er næsten umuligt at forestille sig, at noget lignende ville kunne gentage sig i dag.

I bogen gøres der et spændende forsøg på at spejle Wegner i forhold til de udfordringer, som nutidens formgivere står overfor. Det tegner sig ikke som et opgør med manden, men snarere som refleksioner over, hvordan man bygger videre på en kanoniseret kulturarv. Som Wegners elev og tætte samarbejdspartner, Bernt skriver: "Man skal passe på ikke at save den gren over, man sidder på". Med andre ord: Vi kan alle tage ved lære af de unikke evner og den utrættelige skaberkraft, der for altid vil gøre Wegners stole, arkitektur og design til en uomgængelig og righoldig reference.

I et af bogens sidste afsnit er et interview med Eva Wegner, der giver et indblik i den mere private side af faderens liv og dagligdag. Hun beskriver også de mange overvejelser, der er forbundet med at forvalte arven efter en verdensberømt arkitekt. Heldigvis har familien formået at holde fast i de grundlæggende værdier, som sikrer en sund balance i forhold til de kommercielle interesser. Hvis Hans J. Wegner kan se det hele fra oven, vil han givetvis sidde trygt og roligt i sin yndlingsstol.

Peter Beck

Ejsbøl Mose

Anne Nørgård Jørgensen og Hans Chr. H. Andersen: *'Jernalderen i Nordeuropa, Ejsbøl Mose. Die Kriegsbeuteopfer im Morr von Ejsbøl aus dem späten 1. Jh.v.Chr. bis zum frühen 5. Jh.n.Chr'. Med bidrag af Arne Jouttijärvi, Charlie Christensen, Ingrid Sørensen, Morten Fischer Mortensen og Jörg Nowotny. Oversat af Oliver Grimm. Jysk Arkæologisk*

Selskabs Skrifter nr. 80, 2014. 612 sider, ill. Pris: 450 kr.

I 1955-1966 foretog Nationalmuseet og Haderslev Museum omfattende udgravninger af krigsbytteofre i moseområdet ved Ejsbøl lige vest for Haderslev. Resultaterne af de første udgravninger blev delvist publiceret af Mogens Ørnsnes i 1988, mens et planlagt 2. bind ikke nåede frem til publikation inden hans død. Fundet var da langt fra totaludgravet, og i perioden fra 1997 til 1999 blev udgravningerne i mosen genoptaget som en del af projektet Jernalderen i Nordeuropa støttet af Carlsberg-Fondet.

Med sine over 600 sider følger den nye publikation af Ejsbølfundet traditionen for at publicere krigsbytteofre i vægtige, gennemarbejdede og velillustrerede bøger. Den er for en stor del en samlet afrapportering af de nyere undersøgelsers resultater, både hvad angår de nye udgravninger, arkæologiske analyser af genstandstyper, mosegeologiske undersøgelser og analyser af metallegeringer.

De omfattende fundmaterialer har krævet et stort udredningsarbejde for at fravriste dem mest mulig information. Hele tre gange er det begrænsede område i Ejsbøl Mose blevet brugt til ofringer af både våben og krigernes personlige udstyr. Et spændende resultat af de nyeste udgravninger var fundet af det tidligste våbenoffer i mosen, nedkastet i tiden omkring Kr.f. Derefter blev udstyret fra en hærstyrke på op imod 150 mand ofret i den tidlige del af 300-tallet, og endelig blev der ofret udvalgte dele af udstyret fra endnu en betydelig hærstyrke i tiden omkring 400 e.Kr.

Som følge af de nyere, veldokumenterede, udgravninger indeholder publikationen mange nye iagttagelser. Geologien er i høj grad blevet inddraget i fortolkningerne, og de minutøse opmålinger ved udgravningerne fra 1990'erne har stor betydning for en meget detaljeret belysning af offersituationen og den detaljerede indledning i flere offerhandlinger.

Hovedvægten af arbejdet i publikatio-

fortsættes side 78

Med parasol og pensel - Egersund, den glemte kunstnerkoloni

Af Morten la Cour

KUNSTMUSEET BRUNDLUND SLOT viser frem til 1. maj den første gennemarbejdede danske præsentation af kunstnerkolonien, der holdt til i området omkring Egersund 1870-1910.

Byen Egersund ligger nær Sønderborg på en landtange med Flensborg Fjord på den søndre side og Nybøl Nor på den nordre. Op gennem anden halvdel af 1800-tallet vandt stedet popularitet, idet det var nemt at komme dertil: Dengang var dampfarten en vigtig del af fritidslivet i området. Borgerskabet fra Flensborg tog på fjordture, og Egersund var fast stop på en rundfart i det naturskønne fjordlandskab. Det gjorde Egersund populær hos tyske og enkelte danske friluftsmalere i anden halvdel af 1800-tallet. De mange kunstnere blev tiltrukket af fjordlandskabet, fiskerne og de mange teglværker i området.

Kunstnerkolonier, hvor kunstnere dyrkede friluftsmaleriet, blev uhyre populære. Således tiltrak kunstnerkolonier i Europa på dette tidspunkt intet mindre end omkring 3.000 kunstnere. I Danmark er den mest kendte kunstnerkolonien i Skagen. Kolonien i Egersund blev grundlagt i 1870'erne og opløstes endeligt omkring Genforeningen i 1920. På grund af de skiftende landegrænser og det faktum, at langt de fleste af kunstnerkoloniens medlemmer var tyske, har man i Danmark haft den antagelse, at den ikke er relevant for den danske kunsthistorie og et dansk publikum. Imidlertid gemmer der sig spændende historier om kunstnerkolonien i Egersund, som museet forsøger at belyse, og i udstillingen føres man igennem egersundmalernes motivverdener og livet i kunstnerkolonien. ■

MED PARASOL OG PENSEL

Egersund, den glemte kunstnerkoloni

11. jun. - 23. okt. **Arkæologi Haderslev**
 'Breaking News' - Pressebilleder fra 1864-krigen, som de kunne ses i danske og udenlandske aviser.

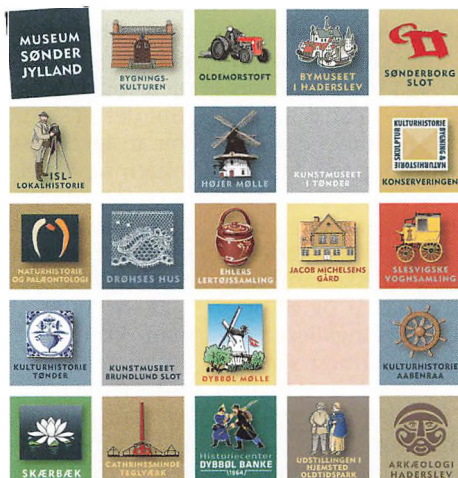
29. apr. - 31. okt. **Oldemorstof, Bov**
 'Russiske krigsfanger på landet i Sønderjylland 1914-1918'.

16. jan. - 1. maj **Kunstmuseet Brundlund Slot**
 'Med parasol og pensel' - Egersund, den glemte kunstnerkoloni.

21. mar. - 1. maj **Sønderborg Slot**
 'Forbundethed' - Sønderborg Kunstforenings påskeudstilling med værker af kunstnerne Hanne Ida Helstrup, Lise Tuxen og Ninne Nielsen.

Indtil 24. apr. **Kulturhistorie Tønder**
 'Guld i Tønder - Guldsmede i Tønder i det 20. og 21. århundrede'.

Indtil 10. apr. **Kunstmuseet i Tønder**
 'Gensyn' - Billeder af Per Bak Jensen.
 Indtil 10. apr. 'The Tønder Project' - Designelever fra Det Kongelige Danske Kunstakademi udstiller.

Bliv løbende opdateret på

fortsat fra side 75

nen er lagt på de typologisk kronologiske studier af de fundne genstande og henvender sig i høj grad til specialister med specifikke interesser inden for våbenofre og våbentypologi. Til gengæld kan det sammenfattende kapitel varmt anbefales til et bredere publikum som en god introduktion til de sydiskandinaviske våbenofre og som et udgangspunkt for videre studier i de danske våbenofre og offertraditioner. Her diskuteres de forskellige typer af våbenofre, og fundet fra Ejsbøl sættes ind i kontekst både i forhold til andre våbenofre og de umiddelbare omgivelser.

Bogen er på baggrund af både den grundige materialebehandling og de gode diskussionsafsnit at regne som hjørnesten i Sønderjyllands jernalderforskning.

Niels Algreen Møller

Kaptajner og kolonier

Mikkel Leth Jespersen: *'Kaptajner og kolonier. Sejlskibstidens oversøiske Aabenraa-søfart (1820-1890)'. Skrifter udgivet af Historisk Samfund for Sønderjylland nr. 109, Aabenraa 2014. 320 sider, ill. Pris: 268 kr. (Medlemspris 178 kr.)*

Med 'Kaptajner og kolonier' har Aabenraas søfartshistorie fået et hovedværk. Bogen bør allerede nu befinde sig i bogsamlingen hos såvel alle med interesse i dansk søfart på verdenshavene som i hjemmet hos lokalhistorisk interesserede borgere i Aabenraa og på Løjt Land.

Mikkel Leth Jespersens leder os kyndigt gennem generationer af kaptajner, redere, sejlskibe og 1800-tallets politiske rammer. Der er nok at holde styr på. Af og til opridses det vidtfavnende persongalleri i et tempo, så man som læser nærmest ser sig nødsaget til at gribe en notesblok og tegne slægtstræer over de familier, der udgør centrum i bogens formidling.

Rederen og værftejeren Jørgen Bruhn, manden bag værfet på Kalvø, er bogens store helt. Han har økonomisk tæft og ind-

sigt i skibsbygning. Han sender sine skibe verden rundt og skaber arbejdspladser for Aabenraaborgere. Men netop i beskrivelsen af Bruhns virksomhed melder tvivlen sig hos både læser og forfatter - hvor meget Aabenraa var der egentlig over Aabenraasøfarten?

Skibene blev bygget i Aabenraa, men de kom sjældent tilbage, og mange af befragterne boede i Hamborg. I 1848 var 94 skibe indregistrerede i Aabenraa, mens der ifølge folketællingen i 1840 var 270 aktive søfolk i Aabenraa og på Løjt Land. Der er godt nok otte år mellem de to tal, men det er alligevel interessant, at det giver under tre lokale søfolk pr. skib. Til gengæld var hele 66 af disse søfolk kaptajner. Aabenraa var således redernes, kaptajnernes og skibsbyggernes by, men den var på intet tidspunkt en havneby af internationalt tilsnit med et stort antal menige søfolk, der mødtes på tværs af kulturer i et miljø med varer og indtryk fra hele verden.

Både skibsportrætmalerens og portrætfotografernes håndværk oplevede storhedstider samtidig med Aabenraas sejlskibe. Billedsiden af 'Kaptajner og kolonier' er præget af disse portrætter. Vi møder således flere af kaptajnerne som ældre, vejrbitte mænd, der, iført deres noble tøj, minder os om deres ungdoms eventyr på verdenshavene. Man kunne godt ønske sig, at bogen flotte illustrationer havde fået mere plads over hele opslag eller sider - som det så smukt ses på side 136, hvor vi står ansigt til ansigt med gamle kaptajn Jes Johannsen Kjær. Menneskeskæbner pirrer os og gør os nysgerrige. Kaptajn Bendix G. Bendixen med sin sociale og personlige nedtur er en af disse personer, der fortjener en fremtidig artikel.

På trods af stedvis heltedyrkelse, kan man ikke undgå at blive revet med i mødet med fortidens søfolk. Dem der bragte historierne fra de varme lande med hjem, og dem der udsmykkede deres gårde, så alle kunne se, at de ikke blot var velhavende, men også verdensmænd. Her kommer bogen virkelig til live.

Thorbjørn Thaarup

GRÆNSEFORENINGEN

FOR EN ÅBEN DANSKHED

- Demokrati, ytringsfrihed og ligestilling gælder for alle, også i forholdet til mindretal.
- Forankring i egen kultur er en forudsætning for at have forståelse for andre kulturer.
- Kulturelle mindretal er en vigtig ressource i et demokratisk samfund.
- Dansk sprog og kultur styrkes i mødet med andre sprog og kulturer.

Du er velkommen til at kontakte din lokale formand/kontaktperson:

Povl Solmer Frank
Svanevej 4
6500 Vojens

Kirsten Fanø Clausen
Brobølvej 7, Blans
6400 Sønderborg

Jens Andresen
Sølstedgårdvej 5
6240 Løgumkloster

Andreas Brandenhoff
Vollerupvej 45
6392 Bolderslev

Det er Grænseforeningens formål at støtte danskheden i grænselandet, særligt syd for grænsen, at udbrede kendskabet til grænselandets forhold samt at bevare og styrke dansk sprog og kultur.

Tlf. + 45 33 11 30 63 • info@graenseforeningen.dk • www.graenseforeningen.dk

Modernismen i Sønderjylland 1930-1970

Af Kim Furdal

MAN SÆTTER MODERNISMENS gennembrud i Danmark til tiden efter den store udstilling i Stockholm i 1930, hvor danske arkitekter for alvor blev præsenteret for de nye strømninger inden for arkitekturen. Nord for Kongeåen blev arkitekt Edward Heibergs eget hus i Sorgenfri fra 1924 ophav til det danske funkishus. Indbyggerne i Sønderjylland fik i 1926 en forsmag på de nye strømninger med indvielsen af det tyske gymnasium i Aabenraa - den nuværende politistation - med tydelige ekspressionistiske træk, men med rødderne i Heimatschutz-stilen.

Sønderjylland fik privatboliger, tankstationer og andre mindre bygninger opført i funkis, men næppe i samme udstrækning som resten af landet, og efter krigen var det især den funktionelle tradition med arkitekt Kay Fisker i spidsen, som kom til at sætte sit præg på arkitekturen. Den danske Ansgar Kirke i Flensborg (opført 1967-68) tegnet af Kay Fisker er et sent eksempel på denne tradition. Kendetegnende for den generelle holdning hos de offentlige myndigheder i 1930'erne blev det nye rådhus i Sønderborg (opført 1932-33) tegnet af arkitekt Holger Mundt i nyklassicisme.

Efter krigen kom der gang i det offentlige byggeri, og da skolevæsenet af nationale grunde nød betydelig statslig støtte 1938-1970, er det især inden for skolebyggeriet, at man finder modernismen. I november 1945 blev den nye Rinkenæs Skole indviet, som en etplans vinkelbygning med udnyttet tagetage, og i årene 1954-58 tog man i Aabenraa Rugkobbelskolen i brug. Skolen, der er tegnet af arkitekt Otto Frankild, var efter inspiration fra engelsk skolebyggeri yderst

moderne med bl.a. sin opdeling i mindre rum. Et smukt eksempel i denne tradition er også Sønderkovskolen i Sønderborg (opført 1956) efter tegninger af stadsarkitekt Juhler. I Sønderborg finder man også den Alvar Alto-inspirerede Sønderborg Handelsskole (opført 1964-72), tegnet af arkitekt Jean-Jacques Barué.

Idrætshøjskolen i Sønderborg er opført 1948-52 i samme tradition efter tegninger af Tyge Hvass sammen med landskabsarkitekt Aksel Andersen. Her bør også nævnes refugiet i Løgumkloster opført 1963 af arkitekterne Rolf Graae og Richard Aas med stor respekt og hensyn til kloster- og kirkebygningerne.

Med boligloven fra 1938 dukker de sociale boligselskaber op med Sønderborg Andelsboligforening fra 1938 som den første i Sønderjylland. Allerede de første krigsår var en hektisk byggetid, hvor de første stok- eller vinkelbebyggelser i røde teglsten skød op i købstædernes udkanter. Fra ca. 1960 blev det almennyttige boligbyggeri imidlertid præget af industrialisering og montagebyggeri.

I midten af 1950'erne begyndte japaniserne at slå igennem sammen med brugen af beton og built-upage. En tidlig eksponent for den østlige inspiration er kongelige bygningsinspektør Knud Petersens nu nedrevne grænsebygning fra 1956. Uden for denne tradition finder man Hotel Lakkolk på Rømø opført 1966 af arkitekterne Friis og Moltke i brutalisme med brug af synlige rå materialer. Mange af de offentlige bygninger blev fra 1960'erne bygget i et til tre planer, men i 1961 fik Sønderjylland sit første højhusbyggeri med opførelsen af Danfoss hovedsæde. ■